

K 78/23
2

ივანე ჯავახიშვილი

საქართველოს მეფე

და

მისი უფლებების ისტორია

ივანე ჯავახიშვილი

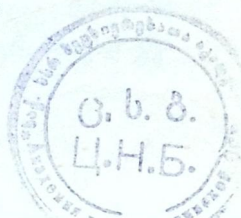
საქართველოს მეფე
და
მისი უფლებების ისტორია

გადმობეჭდილი
«ცნობის ფურცლიდან»

ტფილისი

ელექტრონიკ. სტამბა წიგ. გამომც. ქართ. აკად. - სს

1905

K 78123
2

შინაარსი:

თანხი I. მეფობის აღდგენის ისტორია და ქართველ მოღვაწის ტომთა შეერთება. 3

თანხი II. საქართველოს მეფეების სახელმწიფოს იდეალი: თვითმკურთხელობა, მეფობის ღვთისნიერობა და ხელმწიფის გაღმერთება. 14

თანხი III. „პატრონიმობა“ საქართველოს სახელმწიფო და საზოგადოებრივ წესწყობილების დამახასიათებელია. 18

თანხი IV. საქართველოს მეფის უფლება; რა საქმეები შეაღებენდნენ მის „მართებასა“ და „განსაგებელს“. 25

თანხი V. საქართველოს მეფე თვითმკურთხედი იყო თუ არა? 31

თანხი VI. ბრძოლა აზნაურთა და საქართველოს მეფეებს შორის ქვეყნის მართვა-გამგებობის უფლების გამო. 36

თანხი VII. დიდებულ აზნაურთა პირველი პოლიტიკური გაფიცვა მთავრობის წინააღმდეგ. 48

თანხი VIII. პოლიტიკური მოძრაობა და მეფის უფლების შეზღუდვა; პარლამენტის მსგავს დაწესებულების დაარსების მოთხოვნები. 54

საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია

თავი პირველი

საქართველოს მეფის უფლების შესწავლას ამ გამოკვლევაში ჩვენ უძველეს ხანიდან არ დავიწყებთ იმიტომ, რომ ამ ხანის შესახებ ჩვენი გამოკვლევა უკვე დაიბეჭდა ცალკე წიგნად და ვისაც სურს, შეუძლიან იქ აღმოიკითხონ. თუ რა ნიადაგზე იყო დამუარებული უძველესი ხანაში მეფის უფლება და ქართველ ერის სასოგადოებრივი წესწყობილება. აქ ვიტყვი მხოლოდ გაკვირვით, რომ მეფის უფლება საგვარეულო წესწყობილებასე იყო დაფუძნებული და IX-XIII საუკ. დროინდელ საქართველოს მეფის უფლებასთან ზირდაზირი დამოკიდებულება არა ჰქონდა. ისტორიულ საბუთებიდანა სხანს, რომ ის საგვარეულო წესწყობილებასე დამუარებული მეფის უფლება ხანგრძლივად გააუქმეს კიდევ და ამის გამო მერმინდელ მეფობის უფლებასა და ზირვანდელ დროის მეფობის შორის კავშირი არ არსებობდა. საგვარეულო წესობილებასე დამუარებული მეფის უფლების გაუქმებას ჩვენი უძველესი მემატთანე «მოქცევაი ქართლისაი» ასე მოგვითხრობს: «მეფობდა ბაკურ და კათალიკოზი იყო მკარი... და ამის ბაკურისზევე დაესრულა მეფობაი ქართლისაი» (ე. თავაიშვილი, სამი ისტ. ქრ. 33)... «ხზარსნი უფლობდეს ქართლს და სომხითს და სივნიეთს და გუასზურაგანს» (idid. 34); შემდეგ მემატთანე უმატებს: «და ხელადრეი შეკრბა ქართლი და განახინეს ვრისთავად გუ-

რამ» (idid. 34); ამ ამბის მოთხრობის შემდეგ იგი მხოლოდ ერის-
თაუბესე-ღა ლაზარაკონს და მეფეების შესახებ კრინტიც არა აქვს დამ-
რული. ამგვარად, ჩვენ უძველეს მეძატიანეს სიტყვით, სწარსულებმა მე-
ფის უფლება მოსწეს საქართველოში და ქვეყანას კარგა ხანს საკუთა-
რი ხელმწიფე არა ჰყოლია. ჩვეულებრივ მიღებულ წესთა აღრიცხვით
ბაკური 557—570 წლამდე მეფობდა, მამასადამე, 570 წლის შემდეგ ჩვე-
ნი სამშობლო უმეფოდ დარჩენილა. მაგრამ ევსტატე მცხეთელის მარ-
ტვილობა გვიჩვენებს, რომ შემომოყვანილი თარღი სწორე არ უნდა
იყოს; ამ მარტვილობაში საქართველოს მეფე სრულებით მოხსენებული
არ არის. და ქვეყნის გამგედა და ზატრონიად სწარსეთის მთავრობის და-
ნიშნული მონგლე მარწანი ითვლებოდა; ამ ვამეკს ექვემდებარებოდნენ
საქართველოს ეველა წარსინებული ზირნი, რომელთაც მარტვილობის
აკტორი «ქართლის მთავრებს» ეძახის (იხ. საქართველოს სამოთხე,
315); ეს ზირები ბრძანდებოდნენ: ქართლისა კათალიკოსი, ქართლისა მა-
მასხლისი, ქართლისა ზიტისში და სეფე წულნი (idid. 315). ევსტა-
ტე მცხეთელის მარტვილობა, როგორც საისტორიო წყარო, უმაღლეს
ნდობის დირსია (იხ. ამის შესახებ ჩემი და ზროფ, ზარნაკის გამოკვე-
ლვა *Das Martyrum d. heiligen Eustatius von Mtzcheta*, ბერლინის სამეცნიერო აკადემიის მოამბეშია დაბეჭდილი.
Z. K. P. A. W. 1901, XXXVIII), იგი 600 წ. ახლო ხანებ-
შია დაწერილი, ხოლო ევსტატე მცხეთელი 544—5 წ. აწვალეს (idid.
გვ. 21). მამასადამე, 545 წელს, ეტეობა, მეფის უფლება საქართველო-
ში უკვე გაუქმებული ეოფილა და «სწარსნი ქართლს უფლებდეს»; ამის
გამო შემომოყვანილი მეფობის მოსწობის თარღი (570 წ.) სწორე არ
უნდა იყოს, სწარსეთის მთავრობას, ხანს, იგი მეექვსე საუკუნის ზირ-
ველ ნანგვარშივე მოუხნია. საქართველოში მეფობის გაუქმების შემდეგ
თითქმის ორმა საუკუნემ გაიარა, სწარსეთის მთავრობამ, სასანელთა სა-
მეფო გვარმაც თავისი დრო მოჰმა და დაემსო; აღმოხვედითთ მომა-
ვალმა გამაწმადიანებულმა არაბებმა ეს ერთ დროს შიშის წარის დამ-

ცემი სახელმწიფო დაამარცხეს და დაიმორჩილეს. ბედმა საქართველო-საც იგივე ხვედრი არგუნა და ესლა არაბებს ჩაუკლო ხელში. არაბების ბატონობის დროსაც ჩვენი ქვეყანა კარგა ხნის განმავლობაში უძევოდ იყო: ეს ცხადად სწანს როგორც «მოქცევაჲი ქართლისაჲი»-დან, ისე სუმბატის ქრონიკიდან და აბოს ცხოვრებიდან; ქვეყნის გამგედ ხალისიას წარმომადგენელი ამირა ითვლებოდა; იგი ტფილისში იჯდა ხოლმე; სოლო ადგილობრივ მკვიდრთა შორის უმთავრეს ზიზად ერისთავი ითვლებოდა (იხ. იგივე წყაროები). აბო თბილელის მარტვილობა საუცხოვოდ გვისურათებს, თუ რა შვიწროებულ მდგომარეობაში იყვნენ ჩაცვივნილი ერისთავები: დევნა, სახეობილე და თანამდებობის ჩამორთმევა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო მაშინ (საქართ. სამოთხე, გვ. 338, 339). საქართველოს მეფის გაუქმებული უფლება, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, 888 წლის ახლო ხანებში აღადგინეს. მაძახადამე, VI საუკ. ზირველ ნახევრიდან მოყოლებული მეცხრე საუკუნის დამლევამდე საქართველოს საკუთარი მეფე არა ჰყოლია; სამ საუკუნე ნახევრის მანძილი სრულიად საკმარისია, რომ აღდგენილ მეფობისა და უძველეს დროინდელ მეფის უფლებების შორის ზირდანირი კავშირი და დამოკიდებულება შეწყვეტილად ჩავთვალოთ. ამ დროის განმავლობაში საზოგადოებრივი ცხოვრების ზირობებიც თვალსაჩინოდ შეიცვალა. უმეფობის დროს ზირველი ალაღი, როგორც უკვე მოხსენებული იყო, ერისთავებმა და ახნაურებმა დაიჭირეს. ამ ერისთავებს ბიზანტიის იმპერატორები მოწყვლების თვალთ უყურებდნენ და ეხმარებოდნენ ხოლმე; ეს იქიდანა ჩანს, რომ თითქმის ეველა ერისთავები ბიზანტიის კეისრების ან ხელის-უფლებად, ან არა და კარისკაცებად ითვლებოდნენ; მაგალითად, სუმბატის ქრონიკაში ბაგრატონთა გვარის ზირველ ერისთავის შესახებ ნათქვამია: «მოსცა მას მეფემან ბერძენთამან ჰატივი კურანაჲლატობისა» (იხ. მარიამ დედ. ვარნიტი, ე. თაყაიშვილის გამოცემა, გვ. 339). სტეფანოსის შვილს გუარამსაც კურანაჲლატობის ჰატივი ჰქონდა (342), ამ გვარადვე გუარამის შვილს ვარაზბაკურსაც ანთიპატრიკის ჰატივი ჰქონდა

ნაბოძები იმპერატორისაგან; დასასრულ, თითონ ამით ერისთავთ-ერისთავიც ხომ კურანაღლატად იწოდებოდა (idid. 342). რომ ბიზანტიის იმპერატორები მარტო ცარიელ მოხელეობით არ ესმარებოდნენ ქართველ ერისთავებს და საქმითაც ძალიან ეწეოდნენ ზირველ ხანებში. ამას ხომ აშოტ კურანაღლატის თავგადასხვალიც ამტკიცებს: არაბების მკაცრმა ბატონობამ ისე შეაწუხა იგი, რომ იმულებული იყო ბიზანტიაში გასიზვნა დაეწირებინა. ამის გამო იგი დასაჯლეთ საქართველოსაკენ გაემგზავრა. მაგრამ მერე მას იქ ერთი ადგილი მოეწონა და შავშეთში დარჩა: «დადამკვიდრა მუნ, მოგვითხრობს შემატიანე, და მისცა ღმერთთან გამარჯვება; და ახელმწიფა იგი შავშეთ კლარჯეთისა ზედა და მან სოფლები ზოგი იყიდა საფასითა და ზოგი ოხერნი აღაძენა და განამრავლა სოფელი აშოტ კურანაღლატმან ქვეყანათა მათ შინა და მისცა ღმერთთან და განამტკიცა ხელმწიფება მისი ნებითა ბერძენთა მეუისათა» (მარიაშ დედ. ვარ. (idid. 343).

თანდათან ერისთავნი, რომელნიც ქართლსა, კახეთსა, შავშეთ-კლარჯეთსა და აფხაზეთში ერსა ზატრონობდნენ, ღონეს იკრებდნენ და ძლიერდებოდნენ; არაბთა ბატონობა კი თანდათან სუსტდებოდა და ქართველებისათვის ისე საშიში აღარ იყო, ეს ვარემოება, რასაკვირველია, ერის მოსულიერებასა და მოღონიერებას ხელს უწყობდა. დიდის ხნის წინადაუქმებული ქართლის მეფის უფლება მან წლის ახლო ხანებში აღადგინეს; ბაგრატიონთა გვარის შემატიანე ამ ფრიად საეურადღებო ამბავს ძალიან მოკლედ მოგვითხრობს: «მოკლეს ხასრა, სწყურს იგი, ხევსა მცხეთისხასა, სოფელსა ანჯინმას, ქრონიკონსა რეი და არა დაუშთა შვილი ხასრას და აღისოცა ხასხენებელი მისი, ადარნასე მე დაუით კურანაღლატისა დასუეს ქართუელთა მეფედო» (სამი ისტ. ქრ. 59). რასა ნიშნავს ეს უკანასკნელი წინადადება. ვინ დასვა ადარნასე მეფედ? ამის შესახებ ჩვენი შემატიანე სდუმს. ამიტომ მკვლევარი იმულებულია ამ საკითხს ჯერჯერობით კვირდი აუქციოს.

როგორც შემატიანე მოგვითხრობს, «ადარნასე დასუეს ქართუელთა

მეფედ», იგი მაშასადამე იქნებოდა «მეფე ქართუელთა». ამასე უფრო აღ-
რეც მეფობა აფხაზეთშიც დაუფიქრდა და აღარნასეს ღროს, რასაკვირვე-
ლია, უკვე არსებობდა «მეფე აფხაზეთა», კახეთსაც თავისი საკუთარი მე-
ფე ჰყავდა, იგი იწოდებოდა «მეფედ კახთა»*. ერთი სიტყვით, ამ ღროს
ქართველი ერთ ჯერ კიდევ რამდენიმე ტომებრივ ჯგუფად იყო დაყოფი-
ლი, და ცალკე, თვითმმართველ. ერთი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ
სახელმწიფო სხეულს შეადგენდა. თანდათან ეს განცალკევებული სამე-
ფოები და საერისთავოები ერთი ერთმანეთს უერთდებოდნენ, ასე უფრო
სწორე იქნება რომ ვთქვათ. ერთი რომელიმე უფრო ძლიერი და მო-
ხერხებული მეფე თავის საბრძანებელს სხვათა სამფლობელოებსაც შე-
მოუერთებდა სოფელს. ამ ხანას და თვით ამ მოღვაწეობას გაერთიანების
ხანა და გაერთიანების ზოლიტიკა უნდა დაერქვას; ვიდრე დავით აღმა-
შენებელი თბილისს არ აიღებდა და სამეფოს სატახტო ქალაქად არ აქ-
ცევდა. ეუკლა ჩვენი მეფეები ამ გაერთიანების განხორციელებას ცდი-
ლობდნენ. ცდით-ვი რამდენჯერმე უცდიათ სხვებსაც. მაგრამ ბედი, ზი-
რადი გამჭრინახობა და ეარქმოება ისე არავისა სწყალობდა. როგორც
ტაო-კლარჯეთის მფლობელთ. ამოტ კურანდალატის ჩამომავლობას. ზირ-
ველად ქართლისა და აფხაზეთის მეფობა შეერთდა. ბაგრატიონთა გვა-
რის ისტორიკოსი ასე მოგვითხრობს ამ ამბავს: «გარდაიცვალა ბაგრატ
რეგუენი ქართუელთა მეფე... და დაუტევა მე თავისი უხუცესი გურგენ. რო-
მელსა უწოდეს მეფეთა მეფე... და ამას გურგენს ესვა ბაგრატ დედით აფ-
ხაზეთა მეფისა დისწული... ვიდრე გურგენის გამეფებამდე ესე ბაგრატ მე-
ფე იქმნა აფხაზეთა და ამისთვის გურგენს მეფეთა მეფობა ეწოდა» (მა-
რიამ დედ. ვარ. გვ. 351-2). როცა მეფე გურგენი გარდაიცვალა და 1008
წელს იმისმა შვილმა ბაგრატმა მამის ტახტიც დაიმკვიდრა, ამის შემ-
დე იგი შეიქნა «მეფეთა მეფე, მეფე აფხაზეთა და ქართუელთა». ასე მოგ-

* ჩვენ არ ვცხებთ აქ იმ საკითხს, თუ როგორ დაარსდა თითოეულ ამ ქვეყანაში მეფის უფლება; ამას
ჩვენ ცალკე განვიხილავთ, ცხლა ჩვენ მხოლოდ შერთებულ საქართველოს მეფის უფლების ისტორი-
ის შესწავლა გვსურს.

ვითხრობს მემატრიანე სუშბატ დავითის ძე, მაგრამ «ქართლის ცხოვრე-
 ბი»-დანა ჩანს, რომ ბაგრატის აუნახეთში და ქართლში გამეფებაში ახ-
 ნაურებსაც სდებიათ წილი, მეტადრე შესანიშნავ მამულიძვილს იოანე მა-
 რუშიძეს, რომელსაც, ეტყობა, დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართლისა და
 აუნახეთის გაერთიანებაში. «ქართლის ცხოვრება»-ში ნათქვამია: «გა-
 ნიორუნა ქვეყანა იგი და შიიცვალა უოველი წესი მისი და განკება ზირ-
 ველთა მეფეთა განწესებული და იუუნეს უოველნი წარჩინებულნი მის ქვე-
 ყანისანი მწუნარებას შინა დიდსა. მაშინ... იოანე მარუშისძემან ინება
 რათა მოიყანოს ბაგრატ მეფედ აუნახეთისა და მისთანა უოველთა დი-
 დებულთა ერისთავთა და ახნაურთა აუნახეთისა და ქართლისათა გამო-
 ითხოვეს ბაგრატ მეფედ» (ქარ. ცხ. ჭიჭინაძის გამოც. 301). ბაგრატი
 ქართლსა და აუნახეთს არ დაქმდებოდა; იმავე წელს იგი თავისი შე-
 ერთებულ სამეფოს ჯარით საჩქაროდ თიანეთში გადავიდა და იქიდან კა-
 ნეთს რბევა დაუწყო: დავით კანთა მეფემ წინააღმდეგობა ვერ გაუწია და
 ბაგრატმა კანეთი და ჰერეთი დაიპყრო (ქარ. ცხ. ზ. ჭიჭინაძის გამ. 305);
 ამის შემდეგ იგი გახდა «მეფეთა მეფე, მეფე აუნახთა, ქართუელთა, კან-
 თა და რანთა». ახლად შემოერთებულ ქვეყანაში ბაგრატმა ერისთავად აბუ-
 ლალი დანიშნა. თითონ-კი თავის საქმეებს დაუბრუნდა (ქარ. ცხ. idid.
 305). თავის სამეფობელოს განაფართოებლად და ქართველ მოღვაწის
 ტომების შესაერთებლად იგი არაფერს არა ზოგავდა, არავის არ დაინ-
 დობდა ხოლმე. მკვლელთად, ბაგრატმა თავის მამიდაძვილები, კლარ-
 ვეთის მეფობელთა საბრძანებელის ხელში ჩაგდებას გულისხმავის, მხ-
 წინძლობისა და სტუმართმოყვარეობის წმინდა მოვალეობაც-კი დაივიწყ-
 ებ და სახარული ცბიერება და სივერავე გამოიჩინა. «ბაგრატმა მოიყ-
 ანა, მოგვიითხრობს მემატრიანე. კლარჯნი ხელმწიფენი: სუშბატ და გურ-
 გენ. მენი არტანუჯელისანი, თვისნი მამის დისწულისანი, დარბაზობად
 მის წინაშე ციხესა შინა ფანასკერტისასა და მუნშინა შეიპყრნა იგინი და
 აღიხუნა ქვეყანანი და ციხენი მათნი, რამეთუ იგინი ზატომარ უნა ცი-
 ხესა შიგა თმოგვისასა და მუნ ციხესა შინა თმოგვისასა გარდაიცვალა

სუმატ არტანუჯელი და აგრეთვე მასვე წელსა შინა გურგენცა ვარდა-
იცვალა შმა სუმატისი... და მათნივე შვილნი კლარჯთა მეფეთანი, რო-
მელ დაშთეს ამით ქვეყანასა, მოისრნეს ყოველნი სიკუდილითა ზატიმ-
რობასა შინა» (მარიაძე დედ. ვარ. 355). ასეთის უღმობელოთა და გულ-
ქვაობით იმსხვერძლა ამოდენა მასწავლებელ ნათესავეების სიცოცხლე სა-
ხელმწიფოს გაფართოებისა და ერის გაერთიანების გულისათვის მეფე
ბაგრატმა.

აკი თავის გულისწადებით აისრულა კიდევ; მეფე ვამლიერდა, დიდ საბ-
რძანებლის ბატონად გახდა და მოსაზღვრე სახელმწიფოებზედაც ძლი-
ერი ვაჟი გაუღენა ჰქონდა. ბაგრატონთა გვარის შემატინაჲ ამ მხნე და ვა-
ბედულ მეფეს, ცოტა არ იყოს, გაზვიადებით ამბობს: «დაიწერა ყოვე-
ლი ვაჟისა თვითმწყობიანობით ჯიქეთიდან ვიდრე გურგენამდე, სო-
ლო აღარბაგანი და შირვანი მონარკე ეო, სომხითის ხელმწიფებითა ხე-
ბიერად განაგებდა. მეფე სწარსთა თვის მეგობრად და ერთგულ ეო სიბ-
რძნითა და ძლიერებითა თვისითა უფროს სახელეულთა თვისთასა...
(idid. 352).

ასე შეაერთა სახელთვანმა ხელმწიფემ ერთ დროს განცალკევებული
და სოგჯერ ურთიერთის მოწინააღმდეგე ქართველ მოდგმის ტომების სა-
მეფოები. ასე შეითხსა და დამყარდა აგრეთვე ქართველ მეფეთა ჩვეულებ-
რივი სახელწოდება «მეფეთა მეფე, მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა
და კახთა» და სხვა და სხვა. ამ სახელწოდებაში საუცხოვოდ გამოიხე-
ტება საქართველოს თანდათან გაერთიანების ისტორია და ის ნიადა-
გი, ის საფუძველი, რომელზედაც საქართველოს ხელმწიფის უფლება
იყო დამყარებული. ეს ნიადაგი და საფუძველი ადგილობრივი და ტო-
მებრივი განცალკევება და კერძობა განლავთ. საქართველოს სამეფო
გვარი, მაშინაც-კი, როცა მთელი ვაჟკასია მას დანერობილი ჰქონდა, შე-
ერთებულ, ერთგულ სახელმწიფოს მბრძანებლად ითვლებოდა და სა-
მეფო საყდარი თბილისში იყო გადმოტანილი, მაშინაც-კი მათ სასოვა-
ლოდ «აფხაზთა მეფეებს» ემხროდნენ; ასე ემხიან მათ, სხვათა შორის,

არაბებისა და სწარსულების ისტორიკოსებიც. ეტუობა, მაშინდელ სასო-
გადობას კარგად ახსოვდა, რომ თავდაზირველად საქართველოს მეფე-
ები მხოლოდ აფხაზთა მეფეები ბრძანდებოდნენ. წარმოიდგინეთ, მეთორ-
მეტე საუკუნის უმაღლესმა სახელმწიფო მდიერებამა და ზოლიტიკურ-
მა ხანგრძლივმა ერთობამც-კი ვერ გააქარწყულა სამუდამოდ სათემო გან-
ცალკევებისადმი მიდრეკილება. დროგამოშვებით ამგვარი კერძობის
გრძნობა და ზროვინციადლურ განცალკევების წინდელი თავს. ამოჭოფდა
და თავისს კესლიან ნაყოფს გამოიტანდა ხოლმე. ქართველმა ერმა თავის
ხანგრძლივ ისტორიულ ცხოვრების განმავლობაში დიდი ძალ-ღო-
ნე შეაღია ამ განცალკევების წინააღმდეგ ბრძოლის დროს. დიასაც, უნა-
ყოფოდ არ ჩაუვლია ამ სახელოვან მოღვაწეობას, ბევრს მამულიძვილს
უმიუშავნია თავუამოღებითა და დრმა სიკვარულით გამსჭვალულს. რომ
თანამოშვეების ერთგული თვითშემეცნება გავლემებისა და მკვდარ ნი-
ადაუსე დაემარებისა. ამ საკითხის შესწავლა ჩვენ ეხლანდელ კვლევის
სავანს არ შეეხება ზირდაზირ და ამის გამო აქ ამასე ლაზარაკს არ და-
ვიწყებთ. მით უმეტეს, რომ ამ საკითხის შესახებ ჩვენ ცალკე გამოკვ-
ლევა (გეროანულ თვითშემეცნების ისტორია საქართველოში) გვაქვს
დამზადებული.

უნდა-კი აღმრულ თემისათვის სწორედ ამ ზროვინციადლურ განცალ-
კევების მიდრეკილების შესწავლა საჭიროა. საკმარისია გავისხენოთ რა
მედვარ წინააღმდეგობას უწევდა კახელობა საქართველოს მეფეებს მა-
თის გაერთიანების წინდლის განხორციელების დროს. რომ თვალწინ
განკერძოების მიდრეკილების მდიერება ნათლად წარმოგვიდგეს; გარ-
დაიცვალა თუ არა 1012 წელს ბაგრატ მეფე და ტანტყე მისი მცირეწ-
ლოვანი შვილი გიორგი ავიდა, მაშინვე «ვანდვა ამას ქვეყანასა ჰერეთ-
კახეთისა (მჭირავნი) და ღადრობითა ახსნაურთა შეწერობილ იქმნეს ერის-
თავნი; მათ ქვეყნად კუალადვე ეუფლნეს მათნი უფალნი, რომელთა ზირ-
ველ აქუნდა იგი» (მარიაშ დედ. ვარ. 353—4). ჰერეთ-კახეთის ახსნა-
რობამ, ეტუობა, ვერ შეიგნო, რა დიადი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენის

ეროვნების ძლიერებისათვის საქართველოს გაერთიანებას, და თავისთვის განცალკევება ირწია. მეფე ისე ილაჯგაწვეტილი და შევიწროებული იყო ბიზანტიის კეისრისაგან, რომ ჰერეთ-კახეთის დაბრუნებისათვის არა სცალოდა. ეს ორივე ქვეყანა მეფე ბაგრატ IV-ის დროსაც ცალკე სამეფოს შეადგენდა; ბაგრატი იმისიც კმაყოფილი იყო, რომ თბილისის ალების შემდეგ «მოვიდეს კახთა მეფე გავიკ და ერისთავთ ერისთავი გოდერძი და ყოველნი დიდებულნი კახეთისანი დარბაზობად ბაგრატ მეფისა წინაშე და მშვიდობისა ძებნად» (ქარ. ცხ. 326). სანამ დავით აღმაშენებელმა ჰერეთ-კახეთი არ შემოუერთა დანარჩენ საქართველოს, მანამდისინ ცალკე დამოუკიდებელ სამფლობელოს შეადგენდა. ამგვარად, ხვენა ვხედავთ, რომ, თუმიცა ქართველ ტომების სხვადასხვა ჰატიარა სემეფოები თანდათან შეერთდნენ. მაგრამ ეს გაერთიანება მტკიცე და მკვიდრნიადგუხე ვერ იყო დამყარებული. როცა საქართველოს მეფე რომელიმე ახალ სამფლობელოს შემოუერთებდა ხოლმე თავის საბრძანებელს. იგი შემეხილ ქვეყანაში მართვა-გამგეობის წესს სრულებით არ ეხებოდა და უფრო ხშირად ეველაფერს წინანდებურად სტოვებდა ხოლმე; განსხვავება მხოლოდ იმაში მდგომარეობდა, რომ ადვილობრივ მეფის მავიერ საქართველოს ხელმწიფე ხდებოდა ქვეყნის ბატონად; ზოგჯერ კიდევ წინანდელ ერისთავთ ერისთავის მავიერ ახალ ხელისუფალსა ნიშნავდა ხოლმე საქართველოს მეფე. ასე მოიქცა, მაგალითად, ბაგრატ III. კახეთი რომ დაიჭირა და თავის საბრძანებელს შემოუერთა. ერთი სიტყვით, მამის ვამეე ზიოებსა სცვლიდნენ ხოლმე, და ვამეეობის წეობილებას ითქმის არც როდის ხელს არ მიავარებდნენ ხოლმე. იმ დროს ვერ კიდევ კარგად შეგნებული არა ჰქონდათ, თუ რამდენად საჭიროა ერის გაერთიანებისათვის, რომ მთელ სამეფოში თანაბარი და ერთნაირი დაწესებულება სუფევდეს ხოლმე; ამას ცხადად შემდეგ მაგალითიდანაც დაინახავს ადამიანი; როცა დავით აღმაშენებელმა თბილისი და მისი მიდამოები თავის საბრძანებელს შემოუერთა, მან «თბილისისა და ქართლის ამირა»-ს თანამდებობა არ გაუქმა, არც მის შემდგომად მეფე მე-

ფეხებს მოუსწიათ ეს მოხელეობა, თუძა ამ თანამდებობის არსებობას მაშინ, როცა დედა-ქალაქი საქართველოს კვლავინდებურად დაუბრუნდა. აღარაუთარი მნიშვნელობა არა ჰქონდა, იმიტომ რომ საქართველოში უძველესს ღროიდანვე ქართლის ერისთავთ ერისთავის თანამდებობა არსებობდა და მეორე მოხელე იმე ადგილის გამგედ, რასაკვირველია, სრულებით სავსე არ იყო. მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, ქართლის ამირობაც, ქართლის ერისთავობაც კვლავინდებურად არსებობდა და ისედაც რთულ სახელმწიფო მართვა-გამეგობას უფრო მეტად ამხელავდა.

თვით გაერთიანებულ სახელმწიფოს წესწიობილებასაც ცხადად ეტყობოდა სათემო განცალკევება. აღამიანს ეტონება ზირუელის შესვლით, საქართველო თითქოს გარეუცხობით არის შეერთებულით, იგი «სამეფოები»-სავსე შესვლებოდა: მავ, დავით აღმაშენებელზე შემატანიე მოკვითხრობს: «აქენდა უოვლით კერძო მშვიდობა და დაწესარება სამეფოთა მისთა»-თ (ქარ. ცხ. 379): ამავე ხელმწიფის ზირუენელობას იგივე ბუტორი ამხიარდა ახსიათებს: «ვითარცა ღმერთი ჰრვიდა სამეფოთა თვისთა»-თ (idid. 371). მაგრამ «ხელუახა შინა თვისთა სამეფოთასა სიმრავლით სწითათა... ვერ ადვილად მიემთხვეოლიან მომხივარნი»-თ (idid. 373): თამარ მეფის მამის შესახებ «ქართლის ცხოვრებაში» ნათქვამია, რომ მან «იზერსა მეფობისა შარავანდედი შვიდ სამეფოდ განწესებული» (idid. 355): თამარ მეფის მამის ხიკედლის შემდეგ, შემეტანეს სიტუცისამერ, «შემოკრბა შვიდთავე სამეფოთა დიდებული» (idid. 401) და სხვა და სხვა. ეველა შემომოქუანილ მავალითებიდანა ჩანს, რომ, მამინდელ შესვლელობის თანახმად, სამეფოები ჯერ ისეუ არსებობდნენ, თუძა ისინი ეველა ერი, ხელმწიფეს ემორჩილებოდნენ: ყუადღების ღირსია, რომ ისტორიკოსი შემოჩამოთვლილ შემთხვევებში მხოლოობით რიცხეს-ვი არა სმარობს, არამედ მრავლობითს, იგი ვოველთვის ამბობს ხოლმე სამეფონით, შვიდი სამეფოთ, და არა სამეფო, ერთი სიტუცით, საქართველოს სახელმწიფო ცხოვრებაში ცალკე სამეფოები კვლავინდებურად ცოცხლობდნენ. რომ ეს მართალია და გაერთიანებულ სა-

ქართველთს სახელმწიფო წუობილება ადგილობრივ და სათემო განცალ-
 კეების ჰრინციწზე იყო დამუარბული და მემატინეს მიერ ნანმარი «სა-
 მუფონი» მაშინდელ ცხოვრების ვითარების კეშმარიტი გამომხატველია,
 ადგილად დავრწმუნდებით მაშინვე, როცა იმ დროის სახელმწიფო მარ-
 თვა-გამეგობის წეს-რივს გავითვალისწინებთ. დავით აღმაშენებლის
 დროიდან მოყოლებული თამარის სიკვდილამდე, ე. ი. ხვენი სამშობლოს
 ერთობისა და ძლიერების უმწვერვალეს ხანაში, საქართველოს თვითე-
 ულ «სამეფოში» ცალ-ცალკე განაკებდნენ ხოლმე საქმეებს და არა ერ-
 თად, ე. ი. მართვა-გამეგობა საუწებო ჰრინციწზე კი არ იყო დამუარ-
 ბული, არამედ სათემო ჰრინციწზე, მეფე ერთ «სამეფოდან» მეორე «სა-
 მუფოში», ანუ ახლომანლო ადგილას გადადიოდა ხოლმე და ეველა საქ-
 მეებს ადგილობრივ ისმენდა და განაკებდა ხოლმე. მაგ. ბაგრატ III-ის
 შესახებ მემატინე მოგვითხრობს: «იყო... დღივს და განაკებდა საქმე-
 თა ტაოსსა და ქართლისხასო» (ქარ. ცხ. 304); დავით აღმაშენებელზე
 ნათქვამია: «ჩავიდა აფხაზეთს ბიჭვინტამდე და განაკუნა საქმენი მანდა-
 ურნიო» (idid. 361). ჰქმდევე მეფე სთველთა «გარდავიდა გუგუთს... გან-
 სავო მანდაური ყოველი» (idid. 365). როცა დავით აღმაშენებელმა ას-
 ლად დანერობილ შირუანის საქმეების მოწესრიგებისაკუნ მოიცალა, იგი
 «მოვიდა ქართლად და განავო ყოველი საქმე ქართლისა, სომხითისა
 (idid. 366). თამარის დროსაც-კი ამ გვარბივე წესი იყო მიღებული: «ემ
 ვადვიდინ, მოგვითხრობს ისტორიკოსი, (იმერეთს) და განაკუნინ საქ-
 მენი მანდაურნი... და მერე ვადმოვიდინ ქართლს, სომხითს და მერმე
 დადვიან, მოვიდინ ხარაჯითა განსმელნი და აღთამარ ქალაქელნი (ქარ.
 ცხ.-ში შეცდომით «აღმართქალაქინა»), განაკუნულ აღმოვიდინ სომხი-
 თი, მოიღინ ხარაჯა ნახკევენელთა, — და წირვიდინ კოლას, თავსა არ-
 ტანისასა და მუნთ მოიღინ ხარაჯი კარსუქალაქით და ერხინკით, და
 სხვათა ვარემთა ქალაქათო» (idid. 374). ერთი სიტყვით, ხვენა ვენ-
 დავთ, რომ საქმეების მოსაწესრიგებლად მცხოვრებნი კი არ ჩადიოდ-
 ნენ თითონ სატახტო ქალაქში, ან არა და ხარაჯას სამეფო მოხელეე-

ბი-კი არა ჰკრებდნენ ადგილობრივ და მერე თითონა გზავნიდნენ სახელმწიფო საჭურჭლეში, არამედ მეფე თითონ მიდიოდა და ადგილობრივ არჩევდა ხოლმე საქმეებს, ხარაჯასაც მკვიდრნი იქვე ადგილობრივ მთართმევდნენ ხოლმე მეფეს, თითქოს სახელმწიფო ცალ-ცალკე სამეფოებისაგან იეოსო შემდგარი. ამგვარად, საისტორიო წყაროები ვკიხვენებენ, რომ საქართველოს მეფის სახელწოდება «მეფეთ მეფე, მეფე აფხაზთა, ქართუელთა. კახთა და რანთა» საქართველოს სახელმწიფო წესწობილების უტყუარი გამომხატველი იყო და რეალური მნიშვნელობა ჰქონდა.

თავი მეორე

წინა წერილში ვეცადეთ გამოვევსვათ, თუ როგორ განახლდა საქართველოს მეფის უფლება, რომელიც ერისთავობის ნიდაგზე აღმოცენდა, და როგორ შეერთდნენ განცალკევებული სხვადასხვა ქართველ მოდგმის ტომთა სამეფოები. ამგვარად, გამოიჩინა, როგორ შესდგა ის მეფის სახელწოდება, რომელიც მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში ივითეულ მეფის მიერ ნაბოძებ სიგელს ამშვენებდა ხოლმე. ჩვენ დავინახეთ აგრეთვე, რომ ის ჰოლიტიკური ჰირობები, რომელთა წყალობითაც მეფის ზემოაღნიშნული სახელწოდება დაიბადა შემდეგშიც, საქეფოს უმაღლესს მლიერების დროსაც-კი, ცხოვრებამ ვერ მოსწო და ვერ ვააქარწილა; ამის გამო მეფის სახელწოდებას რეალური მნიშვნელობა არც დღის არ დაჰკარგვია. ცხადია, რაც უფრო მეტად გაიხრდებოდა და გაფართოვდებოდა ქართველ მეფეების საბრძანებელი, მით უფრო მეტად საჭირო იქმნებოდა მათთვის მეფობის უფლებებისათვის მტკიცე და შეუწყველი ნიდაგი მოეპოვებინათ, იმიტომ რომ ქართველი მეფეები, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, თავიანთ მლიერებისა და უფლების დასამყარებლად ახნაურებს ებრძოდნენ ხოლმე. რაში მდგომარეობდა ეს ბრძო-

ლა, როგორ მიმდინარეობდა იგი და ვის გაუღიმა ბედმა ამ მეტოქეობაში, ამასვე დაწვრილებით ქვემოთ იქნება ლაპარაკი. ესლა საჭიროა აღვნიშნოთ მსოფლიო, რომ ამ გამწვავებულ ბრძოლის მოსაგებად მარტო მკლავ-წმლის ძალა არა კმაროდა. ქართულ მეფეებს კარგად ესმოდათ, რომ ამისთვის აუცილებლად საჭირო იყო სწავლობის ძალაც. რაში მდგომარეობდა მერე ეს სწავლობის ძალა? ბრძოლის გასაადვილებლად საჭირო იყო, რომ მეფობის უფლების არსებობის აუცილებლობა და სარწმუნოებრივი მნიშვნელობა დაესაბუთებინათ. ეს კი არც თუ ძალიან მსკლი საქმე იყო: ახალ აღთქმაში ამის შესახებ საუცხოვო წინადადება მოიხილება. ზეველი მოციქულის ეპისტოლეში სახელდობრ.

ამ მოციქულის სიტყვების თანახმად, ბრძოლის დროს ბერ-მონაზონები მეფის მხარეს უკვრდნენ ხოლმე და ეხმარებოდნენ ხან საქმით ხან კიდევ სულიერ გავლენით. ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა გვარის ერისთავობის დროსაც-კი მთავრობის პატივისცემა ღვთისნიერ საქმედ იყო აღიარებული. აი რა სიტყვებით დალოცა კლარჯეთის მონასტრების დიდმა არქიმანდრიტმა გრიგოლ ხანძთელმა ამოტ კუროპალატის შვილები: გაკურთხნენ ყოველნი ზირმან ქრისტიანსმან და ყოველთა წმიდათამან: რამეთუ ჭეშმარიტად სამართალ არს სიტყვა ესე: სადა არს პატივი მთავრობისა, მუნ არს მსგავსება ღმერთებისაი», რამეთუ თქვენ ხელმწიფენი უფალ გვენა ღმერთმან ქუეყანისა განკებისა» (ნ. მარტის გამოცემა ცხოვრება გრიგოლ ხანძთ. **Тексты разыск.** წიგნი VII). მაშასადამე, გრიგოლის აზრით, საცა მთავრობას პატივსა სცემდნენ, იქ სუფევდა ღვთაების მსგავსება; თვით ზეციურმა მამამ განადა ხელმწიფენი ქვეყნის გამკვებად; ამის გამო მეფეები უნდა ყოფილიყვნენ ხელმწიფენი «ნებითა ღვთისათა»; სწორედ ასეთ წინადადებას მძარბოდნენ ხოლმე ქართული მეფეებიც, მაგალითად, გიორგი მეორე თავის შიო მღვიმესადმი ნაბოძებ სიკელს ასე იწუბობს: «ნებითა ღვთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფისა» (1088 წ. სიკელი, შიომღ. ისტ. საბ. გვ. 13); დავით აღმაშენებელი თავის წყალობის წიგნს ასე-

თისავე წინადადებით იწყებს: «ნებითა ღვთისათა აფხაზთა, ქართველთა, რანთა და კახთა მეფისა» (idid.).

მაგრამ ჩვენმა მეფეებმა ეს არ იკმარეს და თავიანთ უფლებას ღვთა-
ებრივ ძალის მოკარგულობა და ხელმძღვანელობა მოუწოვეს; საყურად-
ღებოა ამ მხრივ ის, რას ამბობს დავით აღმაშენებელი თავის ანდერ-
ძში; «თვით იგი, ბრძანებს სასჯელოვანი მეფე, ოღეს მარწმუნა მის მი-
ერ განგებულსა მეფობასა, თვისითა რათამე განგებითა არა უღირსმჩე-
ნელმან შარავანდსა შინა ჰატოხსანსა უნატოებისა ჩემისამან აქათვანვე
აღიღო ხელი სიტკბოებითა თვისითა განძლებად ჩემდა და თვით მეფე მე-
ფეთაი იქმნდა საჭირველთა უჭირველად: ცხადთა წინააღმდეგითა გამ-
გეობისა თვისისათა მისცემდა მოსასრველად» (შიომღ. ისტ. საბ. გვ. 15).
ამ საყურადღებო წინადადებიდან ცხადად შეიძლება დაინახოს მეითხველ-
მა, რამდენად დარწმუნებული იყო დავით აღმაშენებელი, რომ მეფის უფ-
ლება თვით ღმერთმა ჰირადად «არწმუნა» მას, რომ ეს მეფის უფლე-
ბა «მის მიერ», ე. ი. ღვთის მიერ, განგებული და დაფუძნებული იყო.
მაგრამ ამას კიდევ არა უჭირს-რა: იგივე ამტკიცებდა, რომ საქართვე-
ლოს მართვა-გამგეობაში მას თითონ ღვთაება ენმარება ხოლმე, რომ
თვით მეფე მეფეთაი იქმნდა საჭირველთა უჭირველად და მეფის გამგე-
ობის წინააღმდეგითა ანუ იმის მტრებს მისცემდა ხოლმე მას «მოსას-
რველად». იმიტომ რომ თუცა ხამეფოს ხორციელად დავით აღმაშენ-
ებელი ჰმარიავდა, მაგრამ უხილავად იმ ძველ საქმეში მას თვით ღმერ-
თი უძღვოდა ხოლმე წინ; მაშასადამე, საქართველოს გამგეობა ღმერთ-
სვე ეკუთვნოდა: სწორედ ამის გამო ამბობდა კიდევ ჩვენი სახელოვან-
ნი ხელმწიფე «ცხადთა წინააღმდეგითა გამგეობისა თვისისათა»-თ. ე.
ი. ღვთის გამგეობის წინააღმდეგითაო. ამგვარად, ვინც მეფის გამგეო-
ბის წინააღმდეგობი იყო, ის ღვთის წინააღმდეგ მიდიოდა, თვით ზეცი-
ერ მეფის მტერი განხლდათ! ასე ფიქრობდა, ამას ამტკიცებდა დავით აღ-
მაშენებელი. მაშასადამე, საქართველოს მეფის გამგეობა ღვთისმიერი
გამგეობა იყო. ასეთ შეხედულობის შემდეგ მოსალოდნელიც იყო, რომ

საქართველოს მეფის ზირადობა ღვთაებრივ ბუნების ჰატრონად, თვით ღვთაებად აღიარებინათ. ზემომოყვანილ დავით აღმაშენებლის სიტყვების შემდეგ, რასაკვირველია, მკითხველის უურთა სმენას ისე აღარ ეხამუშება და არც ძალიან გაცდდება, როცა მწიგნობართ უხუცესისასა და ვაზირ ჭკონდიდელის სიტყვებს წაიკითხავს: «ღვთისა სწორსა მეფეთ მეფესა თამარს შეეხვეწეთ» (სიგელი 1202 წ., შიომღ. ისტ. საბ. გვ. 27). საქართველოს მეფე «ღვთისა სწორი», «სამებისაგან ოთხად თანააღსავებული» იყო, როგორც თამარ მეფის ისტორიკოსი ამტკიცებს (მარიამ დედ. ვარიანტი, ე. თაუაიშვილის გამოცემა, გვ. 363), ე. ი. სამებასთან მეოთხე სახედ, მეოთხე ღვთაებად აღსავებული, «ერთი სამებისაგანი აქა კულა სამებისათანა იხილვების თამარ მოსწორებული და აღმატებული» (idid. 398), როგორც იგივე შემტანე ამბობს თავის თხზულებაში. შესანიშნავი მენოტბე ჩანსრუხამე ამბობს, მინდა «დაუსაბამო თამარ ვსოქვა ნათლად და მედა მისად.

მზეებრ სავანე, სულის სავანე, თანგამწეოდ მისა, სწორად მამისად».

(პროფ. ნ. მაროის გამოც. **Тексты и разыск.** IV წიგნ. გვ. 59). ერთი სიტყვით, ხვენა ეხედავთ, რომ საქართველოს მეფის ზირონება მთავრობის მომხრე წრეებმა გააღმერთეს, ხოლო მის უფლებას ზეციური ძლიერება და უცოდველობის თვისება მიანიჭეს. რაკი საქართველოს ხელმწიფეები და მათი თანამოაზრენი ასეთ შეხედულობას დაადგინენ, ცხადია, ისინი თავიანთ თავს სრულს თვითმწერობელად ჩასთვლიდნენ და კეისრობის ძლიერების მოხვეჭას მონიდლომებდნენ. სწორედ ასეც განსაზღვრავთ კიდევ. უკვე 1082 წელს შიომღვიმისადმი ნაბოტებ წყალობის წიგნში, გიორგი II თავის თავს «ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა თვითმწერობელად» აღიარებს (შიომღ. ისტ. საბ.).

თავი მესამე

ეს თვითმწერობელობა და ღვთისნებითობა მეფეებისა და მთავრობის მომხრეთა დასის იდეალი და მისწრაფება იყო, ვიდრე სასწრაფო ცხოვრების უტყუარი მოვლენა. ქვემოთ ვნახავთ ჩვენ, რომ საქართველოს მეფეები სშირად ისე შევიწროებული იყვნენ სოლმე დიდებულ აზნაურებისაგან, რომ არც თვითმწერობელის უფლება ჰქონდათ შერჩენილი, არც «ნებითა ღვთისათა» ბრძანდებოდნენ სასწრაფო ბატონად. ვიდრე ჩვენ საქართველოს მეფის უფლების გამოკვევას შევუდგებოდეთ, აუცილებლად საჭიროა გაკვრით მაინც სიტყვა ჩამოვაგდოთ იმ უმთავრესს საზოგადოებრივ დაწესებულებაზე, რომელზედაც საქართველოს წესწესობილება დამყარებული იყო. ეს დაწესებულება — ჰატრონიჰობა ვახლავთ. ის ჰატრონიჰობა, რომელიც შემდეგ ბატონიჰობად გადაიქცა. ჰატრონიჰობა მთელ სასწრაფო და კერძო ცხოვრებას თავისებურს მიმართულებასა და ელფერს აძლევდა. სიტყვა «ჰატრონი» ქართული არ არის და რომაელების ენისა და სამართლის საკუთრებას შადგენს.

ჩვენი სიტყვა «ჰატრონი» რომაელების *patronus*-ი არის. იტალიაში ჰატონის სახელს ისეთ გავლენიან და შემდეგულ ადამიანს დაარქმევდნენ სოლმე, რომელსაც წვრილი ერი, მდაბიო ხალხი სასამართლოში მფარველობისა და გადასახადებისაგან თავის დაღწევის გულისათვის მიჰმარ-თავდა და თავის მამულს გადასცემდა სოლმე. ეს «ჰატრონი» მამულის მფლობელებს ნებას აძლევდა თავიანთი მიწებით კვლავინდებურად ესარკებლათ, მხოლოდ კანონიერად მამული უკვე იმ «ჰატრონის» საკუთრებად ითვლებოდა. ამისთანა ჰატრონიჰობას რომაელები *fundorum partocinia*-ს ემანდნენ. საღვთიანე მარსელიელი, V სუკ. მწერალი, ასე კვინატავს მაშინდელ «ჰატრონიჰობა»-ის სურათს. წვრილი ერი მფარველობისა და დახმარების გულისათვის დიდებულებს მიანდობდნენ თავის თავს; უველანი, რომელნიც მფარველობას ეძებენ, მთელ თავიანთ ქონებას, ვიდრე მფარველობას მიიღებდნენ, თავიანთ «ჰატრო-

ნებს» განუთვისებენ (გადასცემენ) სოლმე; ამგვარად, იმის გულისათვის, რომ მამებმა მფარველობა ჰპოონ, შვილები მემკვიდრეობასა ჰპარგავენ... ასეთია დიდებულია შველა და ჰატრონობა», *Migne, Patrologia Lat LLI*, 202), დასძენს სალვიანე. ეს რომაელების სასოგადოებრივი დაწესებულება ფრანგებმა და გერმანელებმაც შეითვისეს. უძველესს დროს, IX-X საუკუნემდე საქართველოში სიტყვას «ჰატრონი» სრულებით არა ხმარობდნენ; არც ერთ ჩვენ მწერლობის ძეგლში იგი იმ ხანაზე ადრე არ მოიხოვება. ცხადია, მაშასადამე, რომ ეს სიტყვა დასავლეთიდან უნდა იყოს შემოტანილი; მხოლოდ საიდან სახელდობრ — ამ საკითხის გადაწყვეტა თითქმის შეუძლებელია. ზირდა-ზირ რომიდან, ან ფრანგებისა და გერმანელებისაგან რომ ვერ შეითვისებდნენ ქართველები ამ დაწესებულებას. მეტად დიდი ზღვარი ძევს ჩვენსა და იმ ქვეყნების შორის. რასაკვირველია, დასავლეთით საქართველოზე ვეღვა ქვეყანაზე უფრო მახლობელი ბიზანტია იყო; მაგრამ იქ ეს სასოგადოებრივი დაწესებულება ისე გაბატონებული არ იყო, როგორც მაგალითად, რომში, საფრანკეთში. გერმანიაში და თვით საქართველოშიაც. ბიზანტიაში მფარველობას მონასტრები ეძებდნენ სოლმე განსაკუთრებით; შეეფარებოდნენ რომელიმე გავლენიან ზირს და თავიანთ მამულების საკუთრების უფლებას მათ დაუთმობდნენ სოლმე. მაგრამ საკითხის გადაწყვეტა საშინლად მწეღდება იმის გამო, რომ თვით ბიზანტიელები ამგვარ მონასტრის მფარველს «ჰატრონს» კი არ ეძახდნენ, არამედ «ხარისტიკარს»; სიტყვას «ჰატრონი», რამდენადაც ჩვენ ვიცით, ბიზანტიაში არა ხმარობდნენ. რაკი ეს საქართველოს «ჰატრონი-უმობის» დაწესებულების უმთავრესად გამომხატველი სიტყვა ბიზანტიაში გავრცელებული არ იყო, მეგლეკარს ამის გამო არ შეუძლიან იმ დასკვნას მიემხროს, ვითომც ჰატრონიუმობა ბიზანტიის ზედგავლენის წყალობით გაჩენილიყოს საქართველოში. მართალია, ზირადად რომაელებსაც ჰქონდათ გავლენა საქართველოზე, ჩვენი სამშობლო ერთ დროს მათ მფარველობის ქვეშე იმყოფებოდა, მაგრამ ეს დიდი ხნის (I ს. ქრისტეს წინ

და I ს. ქრისტ. შემდეგ) ამბავია, სიტყვა «პატრონი», როგორც შემოთ მოსხენებული იყო, მხოლოდ IX-X საუკ. ვრცელდება ქართულ მწერლობაში. ამგვარად, საკითხი გამოურკვეველი გვრჩება; დანამდვილებით მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ სიტყვა «პატრონი» რომაელების ენასა და სამართალს ეკუთვნის და IX საუკუნემდე ქართულ მწერლობის ნაშთებში სრულებით არ მოიპოვება.

ვის ეძახდნენ მერე მაშინდელ საქართველოში «პატრონის» სახელს? პატრონი ნიშნავდა კერძო მესაკუთრეს და მფლობელს, მაგ. მიქელ მემღვიმე, რომელმაც თავის მამულში ციხე ააშენა, თავის თავს ამ ციხის «პატრონი»-ადა სთვლის (შიომღ. ისტ. საბ. ვკ. 2). კერძო მფლობელი-სავე მნიშვნელობა აქვს ამ სიტყვას შიომღვიმის 1250—60 წ. სიგელში, სადაც «მიწის პატრონი»-ა მოსხენებული (შიომღ. ისტ. საბ. 60). «ქართლის ცხოვრება»-შიც აღნიშნულია «ბეუსერი... ციხისჯვარისა და აწუვერისა ციხისა პატრონი... გვარამ გოდერძისძე ბეჭის ციხის პატრონი» (ზ. ჭიჭინაძის გამოც. 326). თამარ მეფის მემატიანე სახელოვან დედოფლის შესახებ ამბობს, «პატრონმან ხმელთაჲს და ზღვისამან»-ო. სიტყვა «პატრონი» ნიშნავდა აგრეთვე მფარველს, მზრუნველს, ჰირად პატრონს; მაგ. ატენის ტაძრის XI საუკ. წარწერაში ნათქვამია: «ძლიერმან მეფეთ მეფემან ბავრატ უბრძანეს მიწასა მათსა მირიანს, პატრონსა ჩემსა, სეფესზუარსა შიდა ქალაქისა აშენებაი... ავაშენეთ დარბაზი და ქალაქი. შეგვიწყალნა მეფობამან მათმან, სასახლენი ადგილნი და საქულებაქენი მკვიდრად... მირიანს და ემათა მისთა... შევწირე წმიდასა სიონსა ატენისასა... სალოცველად... ჰვიანმცა უკუნისამდე ძლიერნი მეფეთა მეფე ბავრატ სევასტოსი და მე მათი გიორგი კურაპალატი და სალოცველად მიწისა მათისა გამხდელისა პატრონისა ჩემისათვის» (Brosset, Voyage VI, 22). ამ წარწერაში, რასაკვირველია, ჰირად პატრონობაზე, ჰირად დამოკიდებულებაზეა ლაპარაკი; ამას ამტკიცებს სიტყვები «გამხდელისა პატრონისა ჩემისათვის». ეს წარწერავე გვიჩვენებს, რომ მამულის შემწირველი მირიანის «ემა» უოფილა; ამნაირივე ემები მირი-

ანს, როგორც ეტობა, რამდენიმე კიდევ უნდა ჰყოლოდა, ამიტომ იქნება წარწერაში ნათქვამი «ემათა მისთა»-ო, მრავლობითი რიცხვი და არა მხოლოდობითი. სიტყვა «ემა», რომელსაც ჩვენში ამჟღავნებდა ზირად და უფლებრივ დამოკიდებულების აღსანიშნავად ხმარობდნენ ხოლმე, წარმოდგარია სიტყვისაგან «ერმა», რომელიც ნიშნავს ბაკუს, ჭაბუკს. ეს სახელწოდება გვიჩვენებს, რომ «ემების» ზირადი უფლებები უნდა შესლული ყოფილიყო. წარწერაში მოხსენებულ მირიანსავეთ ეველა შემლებულ ახსნურებს უმედი ჰევადათ ხოლმე. მემატიანეს სიტყვებიდანა ჩანს, რომ ომის დროს ამ პატრონებს უმედი ამაღლსავეთ თან ასლდნენ ხოლმე; იხარებდეს, ამბობს მაგალითად იგი, «ვითარ მპოუნელნი... პატრონი უმისა და ემა პატრონისა» (ქარ. ცხ. 389), ან კიდევ «უწრობდა პატრონი ემსა და ემა პატრონისა» (idid. 417). ერთი სიტყვით, მასალებიდან ცხადად ჩანს, რომ პატრონეობა მაშინდელ საქართველოს სოციალურ და ქონებრივ წესწობილების გამოქსატველია.

მაგრამ იმავე დროს «პატრონეობა»-ს სახელმწიფო წესწობილებაზედაც დიდი გავლენა ჰქონდა, სახელმწიფო წესწობილების გამოქსატველიც იყო. ეს იქიდანა სჩანს, რომ სიტყვა «პატრონი» მარტო კერძო მესაკუთრეს და მფარველს კი არა ნიშნავდა, ე. ი. მარტო ცხოვრების სოციალურ და უფლებრივ განწობილებათა დამასწავლებელი კი არ იყო, არამედ მეფესაც, ხელმწიფესაც ნიშნავდა, მაგალ. როცა მემატიანეს სურს გვაცნობოს, რომ მწიგნობართ უხუცესი კიორგი ჭეონდიდელი მეფე დავით აღმაშენებელთან იყო ერთად აღსრდილი, იგი ამბობს: «თანაღსრდილი პატრონთანაო» (ქრ. ცხ. 358), ან არადა «თანა აუღკა აღსრდილი სიერმითაგანთა პატრონის მსახურებათა» (ქრ. ცხ. 359). მეორე ისტორიკოსიც «პატრონს» მეფის მაგიერ ნიშნავდა ხმარობს ხოლმე, მაგ. იგი მოგვითხრობს, მლეკამოსილ თამარ-მეფის ლაშქარი ბრძოლის ველიდან დაბრუნდა და «მოვიდეს წინაშე პატრონისა ღვთიეგანათლებულისა»-ო (ქარ. ცხ. 415). სხვა ადგილას იგივე მემატიანე ამტკიცებს, რომ «არცა მეელთა ეამთა შინა და არცა ახალთა სადამე სმე-

ნილ არს, უკეთუ საცამე ქმნილ იყოს ნებისთ ანუ უნებლიეთი განდგო-
 მილება მეფეთა დაწოებითგან სოფლისათ არა სადა ვის უნილავს თუ-
 ცა წარმართებოდეს, ანუ გამარჯვებოდეს ჰატრონთა ზედაო» (ქარ. ცხ.
 427). ეველა შემომოყვანილ და სხვა კიდევ მრავალ მაგალითებიდან, რო-
 ძელთა ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანდა, ცხადადა ჩანს, რომ სიტყვა «ჰატ-
 რონი» მეფესაცა ნიშნავდა. მაგრამ, როგორც ჰატრონი ერთსა და იმა-
 ვე დროს მესაკუთრეს, მფარველს და მეფეს, ანუ ხელმწიფესა ნიშნავ-
 და, თავის მხრივ სიტყვა «ემა», ანუ «მოემე» ქვეშევრდომსა ნიშნავდა,
 თუნდა ეს ქვეშევრდომი დიდებული აზნაური და მოხელე ბრძანებული-
 იო. მაგალითად, თამარ მეფის მემატიანე თამარის მომხრე დიდებულე-
 ბის შესახებ ამბობს: «მიეცა ძლევა მოემეთა თამარისათაო» (ქარ. ცხ.
 429). სხვა ადგილას იგივე ავტორი მოგვითხრობს: «მოვიდეს მოვეგებ-
 ნეს წინა ფანასკერტელი ზაქარია და ძინიელი, კალმასელნი, ემანი კარ-
 გნი, ჰატრონთაგან შეწალაბულნი»-ო (ქარ. ცხ. 432). ცხადია, რომ
 ორივე შემთხვევაში ემანი, ანუ მოემენი ქვეშევრდომებსა ნიშნავენ, ე. ი.
 სახელმწიფო ცხოვრების მოვლენას ახასიათებენ, რომ სიტყვა «ემას»
 «ჰატრონი»-სავით ზოლიტიკური მნიშვნელობაც ჰქონდა და სახელმწი-
 ფო ცხოვრების დამოკიდებულებათა გამომხატველი იყო, ნათლად შეიძ-
 ლება დავინახოთ შემდეგ გარემოებიდან: ჩვენი მემატიანენი ათაბაგსა და
 შირვანშაჰს, რომელნიც საქართველოს მეფის მფარველობის ქვეშ იყო-
 ფებოდნენ, თამარ მეფის «ემებს» ემხიან (ქარ. ცხ. 448). ამ შემთხვე-
 ვაში სიტყვა «ემა» დასავლეთ ევროპაში საშუალო საუკუნოების განმავ-
 ლობაში ძალიან გავრცელებულ სახელწოდებას *vassus, vassalus*
 (ვასსუს, ვასსალუს) ეთანასწორება. ამგვარად, ეველა საისტორიო სა-
 ბუთებიდან ნათლადა ტკიცდება, რომ ჰატრონიც ერთსა და იმავე
 დროს სოციალურ ცხოვრების დამახასიათებელი იყო, სახელმწიფო
 ცხოვრების წესწობილებიდან: ჰატრონი — მეფესაც ნიშნავდა, მესაკუთ-
 რეს, მზრუნველსაც; მოემე, ანუ ემა — ქვეშევრდომსაც დაერქმეოდა
 ზოლმე, ემასაც. ერთის სიტყვით, კერძო და სახელმწიფო ცხოვრების

მოვლენანი და დაწესებულებანი ერთი ერთმანეთზე იყვნენ გადაბმული და შედუღებული, თითქოს სახელმწიფო წესწყობილება საქართველოში კერძო ცხოვრების განწყობილების «ნატრონემობი»-საგან ეოფილიეოს წარმომდგარი. ერთ დროს მანც ჩვენი ქვეყნის ცხოვრების ღერძს სწორედ ეს ნატრონემობა შეადგენდა. ამ მხრივ საურადადებოა აშოტ კურანაალატის მოქმედება თავის ახალ სამფლობელოში შავშეთ კლარჯეთში; მემატანე მოკვითხრობს, რომ «ხევი შავშეთისა უშენებელ იუო მაშინ გარეშე მცირეთა სოფელთასა, რამეთუ ჟამთა სწარსთა უფლობისასა აოხრდა... კვალად შემდგომად მისსა სლვამან სალმობისამან მოაოხრა შავშეთი და კლარჯეთი და მცირედლა დაბთნეს კაცნი ადგილ ადგილ, სოლო დაშთომილთა მათ მკვიდრთა შავშეთისათა შეიწყნარეს იგივე სინარულითა და სიყვარულითა და დაემკვიდრა მუნ და მისცა ღმერთმან გამარჯვება და ახელმწიფა იგი შავშეთ კლარჯეთსა ზედა და მან სოფელნი ზოგი იეიდა საფასით და ზოგი ოხერი აღაშენა და განამრავლა სოფლები კურანაალატმან ქვეყანათა მათ შინა» (სამი ისტ. ქრონ., სუმბატის ქრონ. 52). ეს ნატარა ნაწყვეტი მაშინდელ საზოგადოების ცხოვრების სურათს საუცხოოდ გვიხატავს; აშოტ კურანაალატი, როგორც მემატანე მოკვითხრობს, აოხრებულ ქვეყანაში მისულა და სწარსეთის განადგურებისა და შავი ჭირის მუსრისაგან ვადარჩენილ ადგილობრივ მცხოვრებთ იგი სინარულით მიუღიათ; ხოლო მისი უფლება და მფარველობა ნებაყოფლობით შეუწყნარებიათ; აშოტი მათ მფარველობას გაუწყვდა, დაიცავდა განსაცდელისაგან, მცხოვრებნი-კი თავის მხრივ მის უფლებას დაჰაბულდნენ და ამით, რასაკვირველია, ჰირადი თავისუფლება შეეზღუდათ და დამოუკიდებელ მკვიდრთ ბატონი გაიჩინეს; ამას ლათინურად *fundorum patrocina* ერქვა, ქართულად კი შეიძლება «მეწყნარებული ნატრონობა» დავეუახლოთ. ამავე დროს, მემატანეს სიტყვით, აშოტს ზოგი სოფლები ფასად გაუეიდნია, ესე იგი, ჰირად კერძო საკუთრებად განუთვისებია და ზოგი კიდევ ოხერი მიწები და ნასოფლარები, რომელნიც მის სანატრონო საკუთრებას შეადგენდნენ, აღუდგენია

და გაუქმების საქართველოს სხვა ადგილებიდან გადმოყვანილ ხალხით; ამკვარად, აშოტს თავისუფალი და ცარიელი მიწები მათთვის უწყალობებია; ასეთ საქციელს რომაელები **beneficia**-ს ემახსენენ, ხოლო ქართულად შეიძლება «წყალობითი პატრონობა» დავარქვათ სახელად. ამნაირად, შემომოყვანილ მემატიანეს სიტყვებიდან სჩანს, რომ აშოტის სახელმწიფო უფლება **fundorum patrocina**-სა და **beneficia**-ზე იყო დამყარებული, ანუ ქართულად რომ ვსთქვათ, «შეწყნარებულ და წყალობით პატრონობაზე», ერთი სიტყვით, კერძო უფლებრივი თვისება ჰქონდა. საქართველოს სამეფო მთლიანად პატრონეობაზე იყო დაფუძნებული: როგორც მეფე თავის დიდებულ ქვეშევრდომებ-«მოყმეების» პატრონად ითვლებოდა, ისევე თავიანთ მხრივ ეს მეფის უმეხი საკუთარ ხელქვეითების პატრონებად ითვლებოდნენ, ხოლო ხელქვეითნი, როგორც ჩვენ შემოთ მოყვანილ ატენის წარწერიდან დავინახეთ, უმეხად იწოდებოდნენ; ამ უმეხსაც თავიანთ მხრივ საკუთარი უმეხი ჰყავდათ ხოლმე, რასაკვირველია, ისინი მათ პატრონებად ითვლებოდნენ. ამნაირად, მთელი მაშინდელი საქართველო მეფიდან მოყოლებული უბრალო მდაბიომდე პატრონეობის უფელში იყო შებმული და ცნოვრების ტვირთს მიეწეოდა; რომ დიდებული მოხელეებიც მეფესავით პატრონებად იწოდებოდნენ, ცხადად სჩანს მემატიანეების თხზულებებიდან; დავით აღმაშენებლის და თამარ მეფის ისტორიკოსები მაგალითად შემდეგ ზირობის ასახელებდნენ: გუზან «პატრონი კლარჯეთისა და შავშეთისა» (ქარ. ცხოვ. 426), ვარდან დადიანი «პატრონი ორბეთისა და კაენისა და ღიხთიქით ნიკოფსიამდის უცილობლად ქონებისა» (ქარ. ცხ. 426), მხარგრძელი «პატრონი ლორისა» (ქარ. ცხ. 431), აფრიდონ «თმოგვისა და სხვათა ციხეთა პატრონობითა აღზეებული» (ქარ. ცხ. 408), იოანე ვარდანისძე «პატრონი გაგისა» (ქარ. ცხ. 425) და მხაე «პატრონი კაიწონისა» (ქარ. ცხ. 428).

თავი მეოთხე

რის უფლება ჰქონდა საქართველოს მეფეს და რა საქმეებს განაკებდა ხოლმე იგი? მეთორმეტე საუკუნეში ჩვენი მეცნიერები იტყობდნენ ამაზე «რადენი საქმენი ეთხოებიან მეფობასა»-ო? რასაკვირველია, ამ საკითხის გადასაწყვეტად ეველას ის ემჯობინებოდა, ამის ზანსუხი იმდროინდელ თხზულებებში ამოგვევითხა, მაგრამ, ჩვენდა სამწუხაროდ, ჩვენ დრომდე არც ერთ ისეთ ქართულ თხზულებას არ მოუღწევია, სადაც საქართველოს მაშინდელ სახელმწიფო წესწესობილებზე იეოს ლაპარაკი. მართალია, თუძცა ჩვენ არავითარი ზირდაზირი ცნობები არ მოგვეპოვება, რომ ამგვარი თხზულებები ოდესმე ქართულად დაწერილიეოს, მაგრამ ერთი გარემოება ნებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ეს ასე უნდა ეოფილიეო: მაშინდელ ჩვენ მეზობელ ერებს სწარსელებსა და განსაკუთრებით არაბებს დიდი მწერლობა ჰქონდათ თავიანთ სახელმწიფოთა წესწესობილებისა და მონელებთა უფლების შესახებ; სწარსულად დაწერილ გამოკვლევის «სიასეტ ნამე»-ს ავტორი ნიხამ-ულ მულკი ჩვენ სახელოვან მეფის დავით აღმაშენებლის უფროსი თანამედროვე ეიო; ცოდნით და მწერლობით მაშინ ქართველები თავიანთ მეზობლებს თითქმის არაფრით არ ჩამოუვარდებოდნენ, ამიტომ მოსალოდნელია, რომ ჩვენშიაც ეოფილიეო გავრცელებული სასჯულთმეცნიერო გამოკვლევათა წერა, — სწვადასწვა თხზულებები საქართველოს წესწესობილებისა და კანონმდებლობის შესახებ. ჩვენი ძველი მწერლობა მადიან ნაკლებად არის შესწავლილი, ამიტომ შესაძლებელია ოდესმე ამგვარი თხზულებები აღმოჩნდეს კიდეც. მანამდისინ-კი მკვლევარი იძულებულია მაშინდელ საისტორიო მასალებს და მთავრობის მიერ გამოცემულ სიგელებს მიჰმართოს; იქაც საკმაო და საურადღებო ცნობების ჰოვნა შეიძლება. დავით აღმაშენებლის მემატიანე მაგალითად ერთ საუწხოვო ცნობას შეიცავს მე-

ბელნი: კიდეთაჲერობანი, სამეფოსა წუნარობისა ღონენი, ლაშქრობათა მეცადინეობანი, მთავართ ზაკვისა ცნობანი, მხედართა განწყებანი, საეროთა შიშნი, სასელოთა და საბჭოთა სჯანი, საჭურჭლეთა შემოსავალნი, მოციქულთა შემთხვევანი და ზასუნნი, მეძღვნეთა ჯეროანნი მისაგებელნი, შემცოდეთა წყალობითნი წრთუნანი, მსახურებელთა ნიჭმრავლობანი, მოჩივართა მართალნი გამოძიებანი, მოსაკითხავთა შესატყვისნი მოკითხვანი, სნათა დაწყობანი და ღონიერნი მიძრთებანი, და რაოდენნი ვინ აღმოწყენეს სიტყვითა უფსკრულისაგან სამეფოთა საქმეთასა» (ქარ. ცხ. 371). ეს შესანიშნავი ნაწივეტი გვიჩვენებს, რომ მაშინდელ ქართველ განათლებულ საზოგადოებაში სჯაბაასი ჰქონიათ სოღმე სამეფოს წესწობილების სხვადასხვა ძირითად საკითხების შესახებ, იმაზე, თუ «რაოდენნი საქმენნი ეთხოებიან მეფობასა, რაოდენი ძრთებანი და განსაკებელნი». მაგრამ მემატიანეს სიტყვები აგრეთვე ცხადად ამტკიცებს, რომ საქართველოს მეფეები «მართებანი» და «სათნოარნი საქმენი», ანუ მეფეთა უფლება და მოვალეობანი მაშინდელ ისეთ განათლებულ და ნასწაულ მწიგნობრებს, როგორც მაგალითად დავით აღმაშენებლის მემატიანე იყო, ჯერ კიდევ სავსებით გამორკვეული არა ჰქონდათ. ეს გამოურკვევლობა ისტორიკოსის სიტყვებს ნათლად ეტყობა: «ვინ აღრაცხნის რაოდენნი ძრთებანი და განსაკებელნი ეთხოებიან მეფობასა»-ო, ცაცებული კითხულობს ჩვენი მემატიანე და კაცი ამ კითხვის კილოზე შეატუბს, რამდენად დარწმუნებულია იგი, რომ მეფობის უფლება განსაკებელ საქმეების ჩამოთვლას ვერაუინაც ვერ შესძლებს. ისტორიკოსი თითონაც ცდილობს, აღნუსნოს საქართველოს ხელმწიფის ძრთებანი და მოვალეობანი, მაგრამ ბოლოს თითონ გრმნობს, რომ ამ საკითხის გამორკვევა სავსებით არ ძალუძს და ამის გამო ისევე კითხულობს «რაოდენნი ვინ აღმოწყენეს სიტყვითა უფსკრულისაგან სამეფოთა საქმეთა»-ო. მაშასადამე, ჩვენი მემატიანეს სიტყვით, მეფის მოვალეობანი უფსკრულსა ჰკავდა, და ვინ უგუნური იქნებოდა, რომ ამ უფსკრულისა ძირი ეპოვნა და სიღრმე აღმოეწყო?.. ამგვარი მემატიანეს უმ-

ლურება ამტკიცებს, რომ მაშინდელ მეცნიერებს ძალა არ შესწევდათ ცნოვრების მრავალმხრივი და ეოველდღიური შემთხვევანი რამდენიმე უმთავრესი ერთნაირი ცნოვრების მოვლენად ჩათვალათ: ისინი თითო-ეულ სახელმწიფო ცნოვრების შემთხვევას ცალ-ცალკე ასახელებდნენ და, ეტუობა, ფიქრდაც არ მოსდიოდათ რამდენიმე ერთგვარი მოვლენა ერთად დაესახელებინათ; მემატინანე მაგალითად ზემომოუვანილ ნაწივეტში სხვადანსხვა სახელით ერთსა და იმავე საგანზე ლანარაკობს: სამეფოსა წინარობისა ღონენი, მთავართა ზაკვისა ცნობანი, საერთოთა შიში, შემცოდეთა წუალობითნი წვრთნანი და მსახურებელთა ნიჭმრავლობანი. ჩვენთვის ესლა, რასაკვირველია, ცხადი არის, რომ მთავართა ზაკვის გავება და სამეფოს დაწინარებისა და მშვიდობიანობის დასამყარებლად ღონისძიების ხმარება ერთსა და იმავე საგანს, სახელდობრ, სამეფოს გამგეობას შეეხება; როცა მეფე იმის ცდაში იყო თავის სამფლობელოში მუედროება როგორ ჩამოეგდო, უეჭველია იგი «შემცოდე» მემამბონებს დასჯიდა, ხოლო ერთგულ მოემეებს წუალობას გაუმრავლებდა; ამგვარად, ესეც გამგეობას შეეხებოდა, ჩვენმა მემატინანემ-კი თითქოს ეს არ იცის. იმავე ნაწივეტში ისტორიკოსი სამ სხვადანსხვა ალაგას სამხედრო, ანუ სალაქრო საქმეებსე ლანარაკობს: მაგალითად, სალაქრობათა მეცადინეობანი, მხედართა განწესებანი, სნათა დაწეობანი და ღონიერნი მიმართებანი; ეველა ეს საზრუნავი სამხედრო საქმეებს შეეხება და ჩვენ ესლა, რასაკვირველია, თითოეულ კერძო სალაქრო მეცადინეობისა და ვარჯიშობის ჩამოთვლას არ დავიწეებდით, არამედ აღვნიშნავდით მხოლოდ საზოგადოდ «სამხედრო საქმეებით». იგივე უნდა ვთქვათ საერთაშორისო საქმეების შესახებაც: მემატინანე რამდენჯერმე ლანარაკობს ერთსა და იმავე საგანზე, მაგალითად: მოციქულთა შემთხვევანი და ზანუსენი, მეძღუნეთა ჯეროანნი მისაგებელნი და მოსაკითხავთა შესატევისნი მოკითხვანი. ერთი სიტუვით, ჩვენა ვხედავთ, რომ მაშინდელ მეცნიერთა წრეებში სისნტეტიურ მსჯელობას ჯერ კიდევ საკმაოდ არა ჰქონდა ფეხი მოკიდებული, თვით სახელმწიფო მართვა-გამგეობის წე-

სიც ვერ იყო ამ მხრივ საკმაოდ განვითარებული. მაშინდელ საქართველოში, როგორც ეველგან საშუალო საუკუნოების დროს, შრომისა და მოვალეობათა კანონიერი განაწილება და განსაზღვრა არ არსებობდა.

თუმცა შემომოყვანილი მეფობის მართებანი და განსაკებელი საქმეები ხეირიანად და თანამედროვე მოთხოვნილებათა შესაფერისად ვერ არის ჩამოთვლილი, მაგრამ მაინც საუურადღებოა, რადგან მაშინდელ ზოლიტიკურ სიბრძნესა და მსჯელობას ახასიათებს. ამასთანავე იმ ნაწილსავეტის საშუალებით მკვლევარს შეუძლიან დაახლოებით მაინც გამოარკვიოს, რა და რა შეადგენდა საქართველოს მეფეების უფლებასა და მოვალეობას; სამ შემოთ დასახელებულ: სავამგეო, სამხედრო და საერთაშორისო საქმეების გარდა, ხელმწიფის განსაკებელ საქმეთა ჯგუფს ეკუთვნოდა აგრეთვე «საჭურჭლეთა შემოსავალნი», ანუ საფინანსო საქმეები, — «მოძივართა მართალნი გამოძიებანი», ანუ მართმსაჯულება, — და «სახელოთა და საბჭოთა სჯანი», ანუ საკანონმდებლო (და სავამგეო, რა მხრივ?) მოღვაწეობა. იქ სრულებით მოხსენებული არ არის საეკლესიო საქმეები, მაგრამ ეს, რასაკვირველია, შემთხვევით იქნება განმარტოებული შემატინეს ნუსხაში.

რასაკვირველია, მეფეს ზირადად ეველა საქმეების განკება არ შეეძლო. მართვა-გამგეობის ტვირთვის გასაადვილებლად მას თანამშრომლები ჰყავდა. ჩვენში მაშინ მეფის თანამშრომლებს «დიდებულ მოხელეებს» ეძახდნენ. სავამგეო საქმეები ეკითხებოდა ხოლმე ვაზირს და მწიგნობართუხუცესს, იგი ეველა მოხელეებზე უფრო დაწინაურებული იყო და სამეფო დარბაზის მწიგნობართა უფროსად ითვლებოდა; იგივე მოახსენებდა ხოლმე მეფეს ეკლესიის საქმეებისა და საჭიროებათა შესახებ: ვაზირი და მწიგნობართუხუცესი უეჭველად სამღვდელო ზირი უნდა ეოფილიყო, სახელდობრ, ჭეონდიდელი მთავარეპისკოპოსი; ამგვარად იგი დასავლეთ ევროპის საშუალო საუკუნოების სახელმწიფოების კანცლერს მოგვაგონებს. ლაშქრის გამგეობა, მოწეობა და ომიანობის დროს წინამძღოლობა ამირსპასალარის სახელოს. შეადგენდა. სახელმწიფოს შე-

მოსავალ-გასავალი მეჭურჭლეთუხუცესს ეკითხებოდა ხოლმე. ესლა ჩვენ არ შეგვიძლიან საქართველოს სახელმწიფოს მოხელეთა უფლებანი და მართებანი უფრო ვრცლად განვიხილოთ, იმიტომ რომ ამ საგანს ჩვენ დღევანდელ გამოკვლევასთან ზირდაპირი კავშირი არა აქვს. ჩვენ გვინდა აღვნიშნოთ მხოლოდ, რომ თუმიცა ზემომოყვანილ ისტორიკოსის სიტყვების თანახმად «მომხივართა მართალნი გამოძიებანი», ანუ მართმსაჯულება მეფის განსაგებელ საქმეთა ჯგუფს ეკუთვნოდა, მაგრამ საბუთებიდანა სჩანს, რომ მუდმივ ასეთი წესი არა ეოფილა და ერთ დროს მართმსაჯულება მეფის ზირდაპირ განსაგებელ საქმეთა ჯგუფს აღარ ეკუთვნოდა. რასაკვირველია, როცა შემატიანე ამბობს, მეფეს «მომხივართა მართალნი გამოძიებანი» ეკითხებოდაო, ის ამას ნიშნავს, რომ მეფე უმაღლესს მსაჯულად ითვლებოდა ხოლმე; მისი წამდაუწუმ, წვრილმან საჩივრებით შეწუხება არ იქნებოდა, ამისათვის განსაკუთრებული მოსამართლეები იყვნენ დაეენებულნი. მეფე მაშასადამე უხეზავს მსაჯულად ითვლებოდა; იგი ზირდად ისმენდა დაჭირვებულის საჩივარსა და სათხოვარს და თითონვე სდებდა ხოლმე განაჩენს. მაგრამ მუდამ ასე არა ეოფილა. მეელი წესი დავით აღმაშენებლის დრომდე მოქმედებდა, ხოლო ამ სახელოვანმა მეფემ მართმსაჯულებას ახალი ვაზა გაუკვლია. დავით აღმაშენებლის შემატიანე ჩვენ სამართლის ამ თვალსაჩინო წარმატებისა და ვაუმჯობესების ამბავს ამნაირად მოგვითხრობს: «სლვასა შინა თვისთა სამეფოთასა სიმრავლითა სწათათა და სიმალითა სლვისათა», სწერს ისტორიკოსი, მეფეს «ვერ აღვილად მიემთხვეოდინ მომხივარნი და დაჭირვებულნი, განაღა ვიეთვანძე რომელთა საჭიროდ უხდის განკითხვა და შეწევნა მეფობრივი, ნუ უკუე და ვინმე აღვიდის ბორცვსა ზედა რასამე გვისა-მხლობელსა, ანუ კლდესა, გინა თუ ხესა, ვითარცა ზაქე, უკეთუ ოდენ ეპოვოს ესე ვითარი საქმე და მუნთ საცნაურ ყვის ჭრტინვა თვისი, ამისთვის დაედგინნეს კაცნი მართლიად მცნობელნი და განმკითხვარნი მომხივართანი, რომელთა მიერ მიიღებდეს კურნებასა» (ქარ. ცხ. 373). როგორც ამ შესანიშნავ და მვირფას ცნობიდანა ჩანს,

ვიდრე დავით აღმაშენებელი ამ ახალ წესს შემოიღებდა, თითონ მეფე უოფილა ზირადად მსაჯულად, მაგრამ როცა სახელმწიფო გაფართოვდა და სახელმწიფოს სამხედროებმა შესამჩნევლად გაიწია, ცხოვრებაც, რასაკვირველია, კართულდა, სამეფოს მართვა-გამკეობა გაძნელდა. მეფე იძულებული იყო თავისი განთქმული მხნეობა და თავისუფალი დრო გაერთიანებულ საქართველოს ზოლიტიკურ ძლიერების დამყარებისათვის მოეხმარებინა; ამისთვის-კი სწრაფი ლაშქრობა და მუდმივი სამხედრო სამხადისი და მოქმედება იყო საჭირო. მეფეს, რასაკვირველია, დრო და მოცალეობა არ ექნებოდა და ამის გამო «მომხივართა» საქმეების კარჩევას ველარ მოასწრობდა. მეფე რომ ერთ ალაგას არ ეგულებოდათ ხოლმე, მომხივარნი და მთხოვნელები ცდილობდნენ სადმე გზაში მანც დაჩხუვდროდნენ მას და თავიანთი ჭირ-ვარაში და დარდი შეეჩვილათ; ისინი, შემატინეს სიტყვით, გზის ზირას გორაკებზე, ან მალალ კლდეებზე ავიდოდნენ ხოლმე, ან არა და ჩის კენწეროზე მოექცეოდნენ, ოღონდ-კი მეფემ როგორმე შეგვამხნიოს და ჩვენი ამბავი იკითხოსო. ნიჭიერმა და შორსგამსჭვრეტავმა ხელმწიფემ მომხივართა და მართმსაჯულების ასეთ გაჭირვებულ მდგომარეობას უურადლება მიაქცია და საქმის მოწესრიგება დააზირა. რაკი თითონ მეფეს მოცალეობა არა ჰქონდა, ამიტომ ვეველა მეფესთან ნაჩიულ საქმეების გამოსამიებლად და გასარჩევად მან ახალი დაწესებულება დააარსა, სადაც «კაცნი მართლიად მცნობელნი» დაადგინა; ამიერიტგან უხუნაესი მართლმსაჯულება საქართველოში ამით ეკითხებოდა. ეს მეფის ზირადი განსაგებელი საქმე აღარ იყო; შესამღებელია მხოლოდ მისთვის უხუნაეს მოსამართლეთა განაჩენი დასამტკიცებლად წარედგინათ ხოლმე.

ჩვენ არ შეგვიძლიან ვნლა უფრო ვრცლად განვიხილოთ ის საკითხი, თუ რა და რა საქმეები ეკითხებოდა ამა თუ იმ დიდებულ მოხელეს, იმიტომ რომ ამ საკითხისათვის ცალკე გამოკვლევა იქნებოდა საჭირო, თუ-კი ჩვენ მოვინდომებდით ჯეროვანად შეგვესწავლა იგი, — აგრეთვე იმის გამო, რომ ჩვენ აწინდელ კვლევის საგანთან მჭიდრო კავში-

რი არა აქვს. საქართველოს მეფეს, როგორც შემოთ იყო აღნიშნული, მრავალი სხვადასხვა საქმეები ეკითხებოდა ხოლმე, მაგრამ მეფის უფლების თვისება რომ უკეთესად გავითვალისწინოთ, უკეთესი იქნება, თუ მეფის თითოეულ განსაკუთრებულ საქმეებს ეხლა თავს დავანებებთ და უმთავრესის საზოგადო საკითხის გამორკვევას შევუდგებით, სახელდობრ, თუ რა უფლებები ჰქონდა საქართველოს მეფეს სახელმწიფოს მართვა-გამგეობაში, სრული, განუსაზღვრელი თვითმპყრობელი ბრძანდებოდა იგი, თუ მისი მოქმედება ცოტად მაინც შესლუღვილი იყო?

თავი მეხუთე

თითონ მეფეებისათვის რომ კვკეითხნა, უეჭველია, ისინი დაუოკუნებლივ კვიანსუხებდნენ, «ნებითა და შეწევნითა ღვთისათა» სრულის უფლებითა ვართ აღჭურვილით; ავი გიორგი II ერთ თავის სიგელში «აღმოსაყლეთისა და დასაყლეთისა თვითმპყრობელის» სახელი უწოდა თავისთავს. ჩვენთვის ამ მეფეთა შეხედულობას ეხლა, როცა მათ უფლების კეშმარტი თვისებისა და სიურცის გამორკვევას უნდა შევუდგეთ, არსებითი მნიშვნელობა აღარა აქვს; მაშინდელ მეფეების ბრძანება-სიგელები და მემატანეთა მიერ მოთხრობილი ამბები უფრო მიუდგომელ და ზირუთუნელ საბუთებს შევკმენენ ამ საკითხის გამოსარკვევად. დიდი ხანია, როგორც სიტყვაკასმულ მწერლობაში, ისე განათლებულ საზოგადოებაში ერთი ახირებული და შემცდარი აზრია გავრცელებული, ვითომც საშუალო საუკუნოებში და ქრისტეს წინა დროს აზიის უველა სახელმწიფოში განუსაზღვრელი, სრული თვითმპყრობელობა იყო გაბატონებული, ვითომც იქ მეფის სურვილსა და განზრახვას კანონის ძალა და გასავალი ჰქონდა და დაუოკუნებლივ, სიტყვის შეუბრუნებლივ უნდა აეს-

რულებინათ ქვეშევრდომებს. ამისთანა სასელმწიფო წესწობილებას, როგორც მოგეხსენებათ, აზიურ დესპოტიის, ანუ აზიურ მტრვალობის სახელიც-კი დარჩევს. რასაკვირველია, ეველა აღმოსავლეთის სასელმწიფოზე ლანარაკის ჩამოგდებას ჩვენ ვერ გავებდავთ, მაგრამ საქართველოს ისტორიის შესწავლა და ქვემოთ დაწერილიც, იმედია, საკმაოდ შეარევეს ამ ეაღბ და უსაფუძვლო აზრს.

საქართველოს მეფის უფლებათა სივრცის გამორკვევას ჩვენ მისი ტახტზე აბრძანების ზირველ მოქმედებიდანვე შეუდგებით. უძველესი ქართული იურიდიული საბუთები გვიჩვენებენ, რომ სელმწიფე ტახტზე აბრძანდებოდა თუ არა, ეველა დაწესებულებანი და კერძო ზირნი, რომელთაც განსვენებულ მეფეთა მიერ წეალობის, ან კიდევ ბრძანების წიგნები ნაბომები ჰქონდათ, მოვალენი იევენ ახალ სელმწიფისათვის მიერთიმათ და საბუთების დამტკიცებას შეჰვედრებოდნენ. როცა მეფე თავის მოემეს ისეთ წეალობის წიგნს აძლევდა სოღმე, რომელიც «საუკუნოდ» უშლელად უნდა დარჩენილიყო, იგი თავის ნაბომებ ბრძანებაში უეჰველად ჩაუმატებდა სოღმე: «წ ვინცა ჰნახოთ ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩუენი შემდგომად ჩუენსა მომავალთა მეფეთა... დაუმტკიცეთ და ნუ უშალავთ ბრძანებულსა და გავებოვიღსა მას ჩუენსა»-ო (იხ. ბაგრატ IV, 1058 წ. სიგელი, ჟორდანიას, ისტ. საბ. შიომღ. 4); ასეთი თხოვნა ეველა უძველესს მეფეთა სიგელებსა აქვს ჩართული (იხ. idid. მეორე სიგელი ბაგრატ IV, გვ. 9; გიორგი II, გვ. 12; დავით აღმაშენებლისა, გვ. 19 და სხვა). ჩვენამდის სწორედ ერთმა ასეთმა საბუთმა მოადწია, სადაც მეფე გიორგი II შიომღვიმისადმი წინანდელ მეფეთა ნაწეალობებე უფლებებს უმტკიცებს. მეფე ბრძანებს: «მოვიდეს ძღვიმესა ჩუენ წინაშე წმიდა მამა მიქელ და ეოველნი მამანი, მეკიდრნი ძღვიმისანი და მოიხვენეს სიგელნი მამათა და ჰანათა ჩუენთანი და დაწერილნი მთავართ ეოველთა და ახნაურთა... რათა იგი სიგელნი განუახლენით და დაწერილნი დაუმტკიცენითო» (idid. გვ. 10). ამ დამტკიცების და უფლებათა განახლების საბუთის ბოლოს ნათქვამია: «დაწერა ბრძანებაი და სიგე-

ღი ესე ჩუენი ინდიკტიონსა მეფობისა ჩემისასა ჰირველსა (?) (idid. გვ. 12). რასაკვირველია, შიომღვიმის მამებს გიორგი II-სათვის იმის მეფობის ჰირველ წელს იმიტომ წარუდგენიათ დასამტკიცებლად, რომ მათ საბუთებს ძალა და მნიშვნელობა არ დაჰკარგოდათ. ჩაუუკვირდეთ ეს- ღლა ამ მოვლენას და გამოვარკვიოთ, თუ რას მოასწავებს იგი. თუ მე- ფეებს საჭიროდ მიაჩნდათ რომელიმე მოემეს მამულს, ან სხვა უფლე- ბას რომ უწეალობებდნენ, სიგელში აუცილებლად ჩაემატებინათ სოლ- მე შემდგომად მომავალ მეფეების მიმართ თხოვნა, ჩემი ბრძანება და წე- ღლობის წიგნი დაამტკიცეთ და ნუ გააუქმებთო, უეჭველია, ისინი დარ- წმუნებულნი უნდა ეოფილიევენ, რომ მათ შემკვიდრე მეფეებს შეემლოთ წინაწართა ნაბრძანები და წეალობის წიგნი მოეძალათ. რამდენად დარ- წმუნებულნი იუვენენ საქართველოს ხელმწიფეები, რომ მათ მოადგილე- ებს მათის ბრძანების დარღვევა შეემლოთ, იქიდანა სჩანს, თუ რა სა- შუაღლებასა ხმარობდნენ სოლმე მეფენი, ოღონდ-კი თავიანთ წეალობის წიგნისათვის საუკუნო უქცევლობა მიენიჭებინათ; თხოვნის გარდა ისი- ნი სიგელში ეოველთვის ჩაურთავდნენ სოლმე: «უკუეთუ ვინმე, რასაცა ჟამსა რაიცა ვგარი კაცი, დიდი გინა მცირე აღეკს და ამა ნაქნარსა ჩე- ენსა აქცედეგს, გამცაურისხდების მამაი, მე და სული წმინდაი და ესემ- ცა წმინდანი მოციქულნი არიან მსაჯულნი სულისა მათისანი დეესა მას განკითხვისასა» (შიომღ. ისტ. საბ. 9. ბავრატ IV, 1058 წ. სიგელი). ამგვარივე წეეღლა-კრულვა ეეღლა საბუთებში მოიპოვება (იხ. შიომღ. ისტ. საბ.). მავრამ, მეფეების აზრით, არც ესა კმაროდა; რომ წეეღლას გაეჭრა და მომავალში საბუთი ვისმე არ დაერღვია, ამისათვის ისინი თი- თოეულ თავიანთ სიგელებს ბოლოს მიამატებინებდნენ სოლმე: «თქვენ ქრისტეს მიერ... ქართლისა კათალიკოზმან და წმიდათა მღვდელთ მომ- ღუართა დაწერილი ესე ჩუენი დაამტკიცეთ, ვითა წესი არს წეეღლანი და შეჩუენებანი დაწერენით ვინცა ოვიქციოს და შევიცვალოს»-ო. (ბავრატ IV-ის სიგელი. 1058 წ. idid. 4). ასეთივე თხოვნა ჩართულია ბავრატ IV მიერ. სიგ. idid. 9; გიორგი II 1072 წ. სიგელში, idid. 12; და-

ვით აღმაშენებლის ანდერძში, *idid.* 19). კათალიკოზებიც გულმოდგინედ ასრულებდნენ სოლმე მეფეთა თხოვნას; აი, მაგალითად, როგორან სწუევლის და შუაჩვენებს მეფის სიკვლის უარისმყოფელთა და გამაუქმებელთ გიორგი კათალიკოზი: ვინც ბაგრატის სიგელს დაარღვევს, «პრისხვამსცა მამაი, მე და სული წმიდაი, ღუთისმშობელი, კრულმცა არიან დაუსაბამოსა უფლისა სიტუითა, ათთორმეტთა წმიდათა მოციქულთა მადლითა, ექუსთა კრებათა მადლითა, ხუთთა წატრიარქთა ჯუარითა, წმიდისა დედაქალაქისა და ისუეტს ცხოელისა მადლითა, ჩემ გლახაკის ჯუარითა გაუნსნელად სულით და სორცით ამას უოფასა და მას საუკუნესა არსმცა ნაწილი მისი იუდასთანა ისკარიოტელისა და უოველთა მწვალებელთა და უფლის უარისმყოფელთა თან შერაცხილი»-ო (*ისტ.* საბ. შიომღ. იხილუ ასეთივე კრულვა სხვა სიგელებშიაც, *idid.* გვ. 12, 22 და სხვა). ასეთი საძინელი და უსარმაზარი ცნრაკლიტური კრულვა-შენვენება იყო სოლმე საჭირო, რომ მეფე დარწმუნებული ბრძანებუელიყო, ჩემი მოადგილეები სიგელს არ გააუქმებენ და არ მოშლიანო. მაგრამ არც ეს უსარმაზარი წუეველა-კრულვა ჰშველოდა სოლმე რასმეს. ესლაც-კი აუარებელი საბუთი მოიზოვება, საცა ნათქვამია, რომ განსვენებულ მეფეთა სიგელი არ დაამტკიცეს და მოშალესო. ამანირად ეველა ზემომოუვანილ მასალეებიდან ცხადდა სჩანს, რომ საქართველოს მეფეთ მეფის ბრძანებას მნიშვნელობა და გასაყალი მხოლოდ მის სიცოცხლის დროსა ჰქონდა. ესე იგი, თითოეულ მეფის ბრძანებისა და განკარგულების მოქმედებას სახლვარი ედო: ეს სახლვარი მეფის სიკვდილი იყო; თითოეულ განსვენებულ მეფის ბრძანებასა და წეალობის წიგნს მხოლოდ მაშინ შერჩებოდა სოლმე ძალა და მნიშვნელობა, თუ სამეფო ტანტის მოადგილეები შეიწესარებდნენ და უქცეველობას დაუმტკიცებდნენ.

ჩვენამდის ერთმა საურადღებო საბუთმა მოაღწია, რომელიც საუცხოოდ გვიხატავს, რა გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩაცვივდებოდნენ სოლმე ის ჰირები, რომელთაც თითოეულ ტანტზე ახლად აბრძანებულ ხელმწიფისათვის თავის მფლობელობის, ან წეალობის წიგნი დასამტ-

კიცებლად არ წარუდგენიათ. ეს საბუთი ბავრატ IV-ის სიგელი გახლავთ: «მოვიდეს ჩვენ წინაშე, ბრძანებს მეფე, ქუთათის, სახლსა სამკუიდრე-ბელსა ჩუენსა, ესე მამანი მიჯნაძოროელნი და მამანი ონიზარნი... და მოიხვნეს სიგელნი გურგენ ერისთავთ ერისთავისა, გურგენ მეფეთ მეფისა, ჰანისა ჩემისა ბავრატ კურაპალატისა და მამისა ჩემისა გიორგი მეფისა, რომლითა იგი ტუენი და ზღვარნი მიჯნაძოროისთვის დაემტკიცნეს და კრულობით მოწმობანი კათალიკოსთა და მღვდელთმოდუ-ართანი, — და მოიღეს ონიზართა დაწერილი გუარამ მამფლისა (†889), რომლითა მას ტუენსა და ზღვარსა მიჯნაძოროელთა ერჩოდეს და ამათ მიჯნაძოროელთა სიგელთა შინა გუარამ მამფლისა დაწერილი, რომელ ონიზართათვის დაუწერია არა ხსენებულ იყო არცა დამტკიცებულად და არც კარდაგდებულად» (შიომღ. ისტ. სბა. 8). ონიზას მონასტრის ბერებს, როგორც ამ საბუთიდან სჩანს, გუარამ მამფლისაგან მამული საჩუქრად მიუღიათ, მაგრამ უთაურობისა და დაუდევრობის გამო თუ სხვა რაიჲ მიხეხით გუარამ მამფლის (†882) სიკვდილის შემდეგ ონიზელ ბერებს თავიანთ წყალობის წიგნი არ წარუდგენიათ ხელმწიფეებისათვის დასამტკიცებლად და ის მამული, რომელიც მათ გუარამ მამფლისაგან ჰქონდათ ნაბოძები, გურგენ ერისთავთა ერისთავს მიჯნაძოროელთათვის გადაუცია. მიჯნაძორის მამებს თავიანთი უფლება კანონიერად დაუცვათ. და ეველა შემდგომად მომავალ მეფეებისათვის სიმტკიცისა და მოუძლელობის ხელწერილი, ხოლო კათალიკოსებისათვის კრულობითი მოწმობანი უთხოვნიათ და მიუღიათ კიდევ. მასხადაძე მიჯნაძოროელნი ამ დავაში მართალნი იუენენ, ონიზელების საქმე-კი წაკებული იყო. ასეთივე მსჯავრი დასდო ამ საჩივრის განხილვის შემდეგ უძალდეს დარბაზის კართან მოწვეულმა საბჭომაც. მეფე ბრძანებს: «ხელნი ამათნი (ე. ი. მიჯნაძოროელთანი) მრავალნი და მტკიცენი იუენეს და ჩუენგან მათი ვატუნა არა ჯერ იყო და სულსა მათ ზირველთა მეფეთა ვერ დავიმძიმებდით»-ო (idid. 8). მართალია, მამული საჩუქრად თავდაპირველად ონიზელებმა მიიღეს, მაგრამ რაკი წყალობის წიგნი შემდგომად

მომავალ მეფეებს არ დაამტკიცებინეს, ამიტომ ნახუქარ მამულის მფლობელობის უფლებაც დაჰკარგეს. სასამართლომ მამული მიჯნამორიგელთ მიაკუთვნა, ხოლო ოპიზელნიც რომ გულნაკლულნი არ დარჩნენ და ვიდრანბა საბოლოოდ მოისწოსო, ამიტომ იმათაც სხვა მამული ვუბოძეთო, ბრძანებს ბაგრატ მეფე.

ეს საბუთი ცხნადა გვიჩვენებს, რანაირად აირ-დაირიოდა და დაინლართებოდა ხოლმე საქმე, თუ რომ წუალობის წიგნს, ან სხვა რაიმე მფლობელობის საბუთს თითოეულ ტანტზე ახლად ასულ ხელმწიფეს არ წარუდგენდნენ დასამტკიცებლად. ამკვარად, იურიდიული საბუთები გვიმტკიცებენ, რომ საქართველოს მეფის უფლებას მხოლოდ მის სიცოცხლის დროს ჰქონდა ძალა და მნიშვნელობა, სიკვდილის შემდეგ კი მართო იმ შემთხვევაში, როცა მოადგილე დაამტკიცებდა. ეს გარემოება, რასაკვირველია, თვალსაჩინოდ და არსებითად ავიწროებდა და ზღუდავდა მეფის უფლებას; რამდენად შესლუდული იყო ამ მხრივ საქართველოს ბატონის უფლება, შემდეგი შედარება დაგვანახებებს: თანამედროვე სახელმწიფოებში თითოეულ მეფის ბრძანებას იმ დრომდე აქვს ძალა და მნიშვნელობა, მანამდისინ რომელიმე მომავალი მეფე არ გააუქმებს, მაშინდელ საქართველოში კი მხოლოდ მაშინ ჰქონდა ძალა, თუ თითოეული მოსახლი ხელმწიფე დაამტკიცებდა მას.

თავი მეექვსე

რა უფლებით-ღა იყო აღჭურვილი საქართველოს მეფე სიცოცხლის დროს, სრული თვითმწივრობელი ბრძანდებოდა იგი, თუ მისი მოქმედების თავისუფლება როგორმე შესლუდული იყო? მას შემდეგ, რაც სასახელთა გვარის სწარსეთის ხელმწიფეებმა მეფის უფლება საქართველოში მოსწეს და მით ეამთავან, როგორც ჩვენი შემატანე მოკვითხრობს, ეპურა უფლება ქართლისა ახსაურთა ვიდრე ამათამდე»-ო (მოქცევაი

ქართლ. სამი ისტ. სრ. 44), ე. ი. ბაგრატიონთა გვარის მეფეების გაბატონებამდეო. მაშასადამე, ჩვენი ქვეყნის მართვა-გამკეობის უფლება, რამდენადაც მათ მებატონე სწარსეთის მთავრობა ნებას მისცემდა, აზნაურების ხელში ეოფილა. სამწუხაროდ, ჩვენ ამ ხანის შესახებ ჯერჯერობით ძალიან ცოტა ცნობები მოგვეპოვება და ამის გამო მკვლევარს არ შეუძლიან მაშინდელი საზოგადოებრივი ცხოვრების ვითარება შეისწავლოს. მებატიანეს აქვს მხოლოდ ერთი გაკვრით ნათქვამი წინადადება, რომელიც საქართველოს ისტორიის აზნაურთა უფლების ხანას ახასიათებს. ბაგრატიონთა გვარის ისტორიკოსს სუმბატ დავითის ძეს ეკუთვნის ეს წინადადება, რომელსაც ოდნავ ზირადი სიმუღვილის და მედასეობის კვალი ატუვია; მებატიანე თავმობეზრებული გვაუწყებს: «დაესრულა უფლება ქართლისა აზნაურთა ბოროტთა საქმეთა მათთაგანა»-ო (idid. 44). ჩვენის თემისათვის ესლა საჭირო არ არის გამოვარკვეოთ, თუ რამდენად მართალია ისტორიკოსი: ჩვენთვის ისიცა კმარა, რაკი დამტკიცდა, რომ ვიდრე საქართველოში მეფობა აღდგენილი იქნებოდა, ქვეყნის უმთავრესი უფლება აზნაურებს ეკუთვნოდათ. «ქართლის ცხოვრებიდან» სჩანს, რომ შედგეშიაც, ვიდრე კონსტანტინე აფხაზთა მეფე ქართლს დაეპატრონებოდა «დაიწვრობდეს ქართლსა აზნაურნი» (-კვ. 282). ქვეყნის გამკეობა აზნაურთა ხელში ეოფილა. ზემოთ მოთხრობილი ეყო, თუ როგორ შეერთდნენ ქართველ მოდემის ერთა განცალკევებული ნატარა სამეფოები; მებატიანეა სჩანს, რომ გაერთიანება ზოგჯერ ნებაყოფლობით ეყო სოლმე განხორციელებული, ხანდისხანაკი ძაღდატანებითაც. საბუთები გვიჩვენებენ მხოლოდ, რომ მეფის უფლების აღდგენა საქართველოში ერის სურვილისა და მეცადინეობის წყალობით განხორციელებულა. რასაკვირველია, მეფობის დაარსებისთანავე აზნაურობას თანდათან კვლავინდებური უფლება და მოთავეობა ხელიდან გამოეცლებოდა; ეს ამბავი-კი, რა თქმა უნდა, ბატონობას მიჩვეულ უმაღლეს წოდებას არაფრად ეჭაშნიკებოდა, ამის გამო, ეეჭველია, გავლენიანი აზნაურობა არც თუ ძალიან მოწადინებული იქნებოდა, რომ

საქართველოს ბატონი მეტისმეტად კამლიერებულიყო. საქმე სწორედ ასეც დატრიალდა. მემატინაე, მაგალითად, გვიამბობს: «გარდმოვიდა ქართლის მეფე ბაგრატ (მე-III), რათა განაგნეს საქმენი დაშლილნი ქართლისანი. მოვიდა და დადგა თიღვას. სოლო მას ქამსა აზნაურთა ქართლისათა რომელთამე არა ენება გარდმოსვლა მისი, რამე თუ თვითეულად გააგებდეს საქმეთა ქართლისათა... იწინამძღვრეს ქავთარ ტბელი, მოვეგნეს ბრძოლად და დაუდგეს თავსა ზედა მოღრისასა. იხილა რაი ბაგრატ აფხაზთა მეფემან, აღუზახნა სწათა თვისთა, მივიდეს და შეებნეს, იოტნეს ქართველნი, რომელნიმე დახოცნეს, რომელნიმე შეიპყრეს და სხვანი კვალად მეოტნი გარდაიხვეწნეს და დაიფანტნეს; მოვიდა უფლის ციხესა... დაეუნა ღღენი მცირედნი, განაგნა საქმენი ქართლისანი» (ქარ. ცხ. 302. მარიაშ დედ. ქარ. ცხ. ექ. თაეიპვილის ვამოც. 239). ეს მემატინაეს ცნობა გვიჩვენებს, რომ თუმა ქართლის აზნაურები მეფობის აღდგენის წინააღმდეგნი არ იყვნენ, მაგრამ მისი საქმეებში და ქვეყნის გამგებობაში ჩარევა არ მოსწონდათ, — ბრძანდებოდეთ მანდ აფხაზეთში და აქაურ საქმეებს ჩვენებურად მოვაწყობითო. ქართლის აზნაურებს მამასადამე ქვეყნის მართვა-გამგებობის უფლების დამობა არა სურდათ და როცა მეფე ამთ ადგილებში გადმოვიდა, შეიარაღებული შეებრძოლნენ კიდევ. ამ დროიდან იწყება შეუწყვეტელი ბრძოლა ქვეყნის გამგებობის უფლების გამო მეფეებსა და აზნაურთა შორის. ხანგრძლივი, სასტიკი, სძირად დაუნდობელი ბრძოლა იყო ეს მეტოქეობის ხანა; სწორედ ამ ბრძოლის ისტორიის გამორკვევასა და შესწავლას უნდა შევედგეთ ჩვენ ეხლა. საკვირველია, რომ ჩვენ ისტორიის მეკლევარნის აქმდისინ არავითარი უურადლება არ მიუქცევიათ ამ ფრიად საინტერესო და საყურადღებო საკითხისათვის.

გარდაიცვალა თუ არა მეფე ბაგრატ III და მე მისი გიორგი ტახტზე აბრძანდა, «ლადრობითა» (პერეთ-კახეთის) აზნაურთათა შეპრობილი იქმნეს (ბაგრატის დაუნებული) ერისთავნი, მათ ქვეყანათ კვალადვე ეუფლნეს მათნი უფალნი, რომელთა აქუნდა იგი» (სუმბატის ქრონ. სამი ისტ.

ქრ. 67). ახნაურნი წინააღმდეგენ საქართველოს მეფეთ-მეფეს მისი უფლების გაძლიერების შესაფერხებლად და თავიანთი წინანდელი მმართველობა ირჩიეს. შეერთებულ სამეფოს ჰერეთ-კახეთი ჩამოეცალა, მაგრამ შერჩენილ სამფლობელოებშიაც ახნაურები გიორგის დიდ ერთგულობას არ უწყევდნენ. იგივე მემატიანე მოგვითხრობს, ბერძნების კეისრის ბასილის შემოსევის დროს გიორგი მეფეს უნდოდა უთანხმოება მშვიდობიანად გაეთავებინა, «გარნა ორკერძოვე მსაკვარნი იგი ახნაურნი არა მოეშენეს გიორგის ეოფად ზავისა, რამეთუ არა უნდოდათ მშვიდობაი»-ო (ქარ. ცხ. 313, მარიამ დედ. ქარ. ცხ. 356). მამაზე უარესი გაჭირვება ახნაურებისაგან იმისმა შვილმა ბაგრატ IV გამოიარა: «ახნაურნი ტაოელნიო», მოგვითხრობს მემატიანე სუშბატ დავითისძე, და ბანელი ეპისკოპოსი (იოანე) და ამითან უმრავლესნი ახნაურნი ტაოსა, რომელნიმე ციხეთა და რომელნიმე უციხონი, განუდგეს ბაგრატს და მიერთნეს კონსტანტინეს, მასას ბასილი ბერძენთა მეფისასა» (სამი ისტ. ქრ. 75). ხოლო როცა ერთი წლის შემდეგ საქართველოს ბასილ კეისრის ჯარი შემოესია, და ქვეყნის აოხრება დაიწყო და კლდე-გარს გარს შემოერთეა, «სადა იგი იუენეს, მემატიანეს სიტყვით, მაშინ ახნაურნი ბაგრატიისნი და ბრძოლა ევს, გარნა არა დიდად, და განდგეს კუალად ახნაურნი და მისცნეს ციხენი, ჩანხუხამან ერისთავმან მისცა ციხე ცუფთისა და თვით წარვიდეს ივინი საბერძნეთს» (idid. 76). ახნაურები იმდენად გატაცებულნი იუვნენ მეფის წინააღმდეგ ბრძოლით, რომ ლალატსაც კი არ ერიდებოდნენ ხოლმე. ამისთანა თავგანწირულ ერთგულებით საბა მტბევარ ეპისკოპოსს, ეზრა ანხელ ეპისკოპოსსა და შავშეთის ახნაურებს, რომ არ დაეხსნათ მეფე, მისი საქმე ცუდად დატრიალდებოდა. საზოგადოდ ბაგრატ IV-ს დიდებულ ახნაურთა წინააღმდეგობისა და ღალატისაგან ილაჯი ჰქონდა გაწვევტილი. ბრძოლა იმდენად გამწვავდა გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრების ავტორის სიტყვით, რომ «აბა-ზაძენი... კაცნი ძლიერნი და სიმდიდრესა ზედა მკლავისა თვისისაი მოქადულნი და სიმრავლესა ზედა ერისა აღზავებულნი» მეფეს მოსვენე-

ბას არ აძლევდნენ და, წარმოიდგინეთ, ისტორიკოსი ამბობს, «ყოველ-
 თა უწეით ჭეშმარიტებით, ვითარმედ შეწინააღმდეგებთ მეფისა ეგუპტეობდათ»-
 თა (საეკ. მუხ. გამოც. გიორგი მთაწმ. ცხოვრება, გვ. 319). აბაზამეებ-
 მა ლაღად მეფის შეწინააღმდეგებელი განიზრახეს, განა მეტილა შეიძლებოდა?
 ვინ იყვნენ მერე ეს თავზე ხელაღებულნი აბაზამენი? «ქართლის ცხოვ-
 რებიდანა» სჩანს, რომ ერთი ამ ხუთ მძათავანი ქართლის ერისთავად
 ეოფილა მაშინ (ქარ. ცხ. 323), მაშასადამე, დიდებულ მოხელეთა და აზ-
 ნაურთა წრეს უნდა ეკუთვნოდნენ ისინი; ამიტომაც ამბობს გიორგი მთაწ-
 მინდელის ცხოვრების ავტორი, «კაცნი ძლიერნი და ახოვანნი»-თ; ხო-
 ლო როცა იგი ამტკიცებს, აბაზამენი «სიმრავლესა ზედა ერისა აღსა-
 ვებულნი» იყვნენო, რასაკვირველია, ამ დიად აზნაურთა მრავალი მომ-
 ხრენი და საკუთარი ჯარი უნდა ვიკულისხმეთ. ბაგრატ მეფემ თითონ
 შესწივლა გიორგი მთაწმინდელს, «მრავალ გზის ხელმეფო და ვეროდეს
 განმეძარჯვა»-თ (გიორგის ცხოვ. idid. 319-20). როგორც იყო, ეს
 თავკასული აზნაურები მეფემ შეიწივრო და თავიდან მოიშორა (idid.
 319). მეორე დაუძინებელმა მეტოქემ და ძლიერმა მოწინააღმდეგემ ლი-
 ზარტი-კი მეფეს აჯობა. ჯერ იყო და «მოიუვანა ლიზარტი დემეტრე მძა-
 ბაგრატისი, სამეფოდ ბერძენთა მეფისა ლაშქრითა და შეერთნეს სხვანი-
 ცა ვინმე დიდებულნი აზნაურნი» (ქარ. ცხ. 324). ლიზარტი, ეტ-
 უობა, ბაგრატ მეფეს ტანტიდან ჩამოკდებას უზირებდა და მის მაგიერ დე-
 მეტრეს გამეფება სურდა. ძლივსძლივობით მეფე და ლიზარტი შერიგ-
 დნენ; ბაგრატი იმდენად უძლეური იყო, რომ ამ თავის მედვარ მოწინა-
 აღმდეგესა და მუხომოხეს ლიზარტს «უბოძა ქართლისა ერისთავობა»
 (ქარ. ცხ. 325), იქნება ურჩი აზნაურის გული ამით მიხნც მოვიგოთ.
 მაგრამ არც ამ წყალობამ გასჭრა: ლიზარტი რამდენჯერმე კიდევ აე-
 შალა მეფე ბაგრატს და ასეთი დღე დააყენა, რომ საბერძნეთში განიზ-
 ვნის მეტი აღარა დარჩა რა. რაკი საქმე ასე დატრიალდა, ვიდრე იყო
 ბაგრატ საბერძნეთს, ითხოვაო, მოგვითხრობს მემატთანე ლიზარტი მე
 ბაგრატისა გიორგი მეფედ... მოსცეს იგი დედამან მისმან და დიდებულ-

თა მის ქუეყანისათა, მოიყვანეს რუისს, აკურთხეს მეფედ და მოიყვანეს სასწრდელად მისსა ლიპარიტ» (ქარ. ცხ. 329). ასე გაიმარჯვა ლიპარიტმა: ბაგრატი ხელცარიელი დარჩა, ხოლო ახალგაზრდა მეფის აღმსრდელად თითონა ბრძანდებოდა ამორჩეული და მეფის და სამეფოს გამგეობა, რასაკვირველია, ლიპარიტს ჩაუვარდებოდა ხელში. უველა შემომოყვანილ ცნობებიდან ცხადად სჩანს, რამდენად უღონო იყო მაშინ საქართველოს ბატონი და რამდენად ძლიერნი იყვნენ აზნაურები, რომელნიც თავგამოდებით და დაუსოგავად ებრძოდნენ ხოლმე მეფეს. რასაკვირველია, ასეთ მეფეებს, რომელთაც საქართველოს ბატონებისავეთ აზნაურთა წინააღმდეგობითა და ბრძოლით ილაჯი გაწვეტილი ჰქონდათ, არ შეიძლება თვითმწერობელის სახელი უწოდოს კაცმა, თუნდაც რომ თვით მეფეებს ჩვენ ხელმწიფეებსავეთ «აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა თვითმწერობელებად აღიარებინათ თავისი თავი. უეჭველია, ამ მეფეების სურვილსა და სიტყვას მოემენი კანონად არ ჩასთვლიდნენ და ადვილადაც დაარღვევდნენ. ხოლო რაკი აზნაურობა ასე ძლიერი იყო და თავის უფლებას თავგამოდებით იცავდა, მეფეს, რასაკვირველია, არ შეეძლო სამეფოს გაჭირვებისა, ან სხვა დიდმნიშვნელოვან საქმეების დროს აზნაურების დაუკითხავად რამე გაეკეთებინა; იგი ჯერ იმათთან ითათბირებდა ხოლმე, მერე საერთო სურვილის თანახმად მოიქცეოდა ხოლმე. როცა მაგალითად, გიორგი II ხელჯუქთა შემოსევამ და ქვეყნის დაწოკებად თავი მოაბეზრა და საშინელ გაჭირვებაში ჩააგდო, მეფემ შემტანეს თქმით ჰყო განზრახვა დიდებულთა თვისთა თანა და დაამტკიცეს წასვლა სულტანსა მალიქმას წინაშე» (ქარ. ცხ. 346). ხელმწიფემ, როგორც სჩანს, თითონ არ იცოდა რა ექმნა და ამის გამო დიდებულ აზნაურებს დაეკითხა რჩევას.

მაგრამ თუ აზნაურები იბრძოდნენ თავიანთ უფლებათა დასაცავად, არც მეფეები შესცქეროდნენ გულხელდაკრეფილნი: ისინი, რაც ძალი და ღონე ჰქონდათ, სულ იმის ცდაში იყვნენ, ჯურჯი როგორმე გაემარებინათ. თითოეული მეფეთავანი სხვადასხვა სერხსა სმარობდა ხოლმე ამისათ-

ვის; ბაგრატ მესამემ, მაგალითად, «ურჩნი თვისნი შესცვალნა დიდები-საგან და ადვილთა მათთა დაადგინა ერთგულნი და მისწრაფედ მორჩილ-ნი ბრძანებასა მათსა» (ქარ. ცხ. 304). მეფემ სუმრობა არ იცოდა და ლაღს ახნაურს მალე მოიშორებდა ხოლმე თავიდან, ეს იყო მისი სა-ხოვადო და ჩვეულებრივი ხერხი; თუ შეამჩნევდა რასმეს, ჯერ, მემატი-ანეს სიტყვით, «მცირედ ამხილის უოველთა, ვინ უკუე ზოვის ურჩი და მისსა ადვილსა განადიდნის ერთგული და მისანდობელი თვისი». (ქარ. ცხ. 302) გიორგი მეფე-კი (II) უფრო სიფრთხილითა და გულაკეთილო-ბით ცდილობდა თავის მოწინააღმდეგეების გული მოეგო: ისტორიკო-სი ამბობს: «უოველივე ერთგული და ორგული დაფარა წყალობითა და დაიწუნარა მეფობა თვისი გიორგი მეფემან»-ო (ქარ. ცხ. 341). მეტი ღო-ნე რომ არა ჰქონდა, სხვას რას იზამდა? ცხადია მხოლოდ, რომ მო-ლაღატისა და ერთგულის თანაბარი წყალობა და დაჯილდოება სახელ-მწიფო ცხოვრებაში გამოუდევარი საშუალებაა და მარტო უძლურ გამ-გეს თუ მიეტევება, თორე სხვას არავის; ნაწყალობევი მეამბოხე ახნა-ური და ურჩი მოხელე თავისას არ დაიშლიდა და, როცა იმისთვის ხელ-საყრელი იქნებოდა, კვლავინდებულ ვხას დაადგებოდა. აკი ასეც იყო ხოლმე, გიორგი მეფის სახელფოგანმა შვილმა დავით აღმაშენებელმა ეს კარგად შეიგნო და როცა ღიზარტმა მამანაწეული ორგულობა გამო-იჩინა, «ინება გაწურთა მისი ამისთვისცა ჰერობილ ჰყო იგი ჟამ რა-ოდენმე, რომელი კმა იყო განსასწავლელად კონიერისა ვისისაჲ და... განუტევა იგი და მითვე დიდებითა ამეოფა და არა შეუცვალა» (ქარ. ცხ. 349). ჩვენა ვხედავთ, რომ უახრო წყალობის მაგიერ დავით აღმაშენ-ბელი მოლაღატეებს საწერობილეში ამოუკრავდა ხოლმე თავსა. მაგრამ ზირველ დანაშაულობისათვის მეფე მანაც თანამდებობას ართმევდა ხოლ-მე, მაგრამ თუ მოხელე თავისას არ დაიშლიდა და ორგულობას შეამ-ჩნევდა, მემატიანეს სიტყვით, «იხილა რა მშვიდმან და ღვთივ განბრ-მნობილმან მეფემან დავით, რამეთუ კუდი მადლისა არა განემართების, არცა კირჩხიბი მართლად ვალს, მეორესა წელსა კვალად შეიპურა ორ-

წელ ზერობილ ეო და საბერძნეთს გაგზავნაო» (ქარ. ცხ. 349). მეფე, როგორც სწახს, მოლაღატეთა დასასჯელად საუკეთესო საშუალებად საზერობილესა სთვლიდა. მაინცდამაინც ამისთანა შემთხვევებში დავით აღმაშენებელი ძალიან მკაცრად არ იქცეოდა და სიკვდილით არა სჯიდა დამნაშავეებს, მხოლოდ სამუდამოდ საქართველოდან განაძეგებდა ხოლმე. დავით აღმაშენებლის ზოლიტიკური სიბრძნე და შორს გამჭვრეტელობა, სახელმწიფოს შინაურ საქმეების მოწესრიგების მოღვაწეობა ჯერ შესაფერისად დაფასებული არ არის. მერე რა დიდი იყო ეს მეფის ზოლიტიკა, რა ღრმა წარსულისა და თანამედროვე ცხოვრების დაკვირვებასა და ცოდნაზე იყო იგი დამყარებული. ისტორიკოსი მოგვითხრობს, დავით აღმაშენებელი დაკვირვებამ დაარწმუნაო, რომ «ნათესავი ქართველთა ორგულ ბუნება არს ზირველთაგანვე თვისთა უფალთა, რამეთუ რაჟამს განდიდნენ, უანსუქდნენ და დიდება ჰყონ და განსვენება, იწებენ განზრახვად ბოროტისა, ვითარცა მოგვითხრობს ძველი მებატიანე ქართლისა და საქმენი აწ ხილულნი»-ო (ქარ. ცხ. 378). რასაკვირველია, აქ უძალეს წოდებაზე, აზნაურობაზეა ლაზარაკი. დიახ, შესანიშნავმა ხელმწიფემ დანახა, რომ აზნაურთა აშლა მეფის წინააღმდეგ და ორგულობა საზოგადო მოვლენა იყო და არა შემთხვევითი; საზოგადო მოვლენა იმიტომ იყო, რომ აზნაურები ცდილობდნენ წინანდელი ვაჟენა და უფლება შეერჩინათ კიდევ როგორმე და მეფისათვის კი არ დაეთმოთ. დავით აღმაშენებელი ხედავდა აგრეთვე, რომ აზნაურები ერთად იკრიბებოდნენ. ერთად მოქედობდნენ საქართველოს ბატონის წინააღმდეგ; მეფეს კარგად მოესწენებოდა, რომ აზნაურებს თავიანთი ჯარი — მოუქეები ჰეავდათ და შეერთებულ აზნაურთა ჯარის წინააღმდეგ მეფესაც კი გაუჭირდებოდა. აკი ამიტომაც მოსდიოდათ მარცხი მის წინააღმდეგს ვიორგი I, ბაგრატ IV და ვიორგი II. ცხადი იყო, რომ თუ მეფეს სურდა თავის მოწინააღმდეგეებისათვის ეჯობნა, ამისათვის საჭირო იყო მუდმივი, ძლიერი და მრავალრიცხოვანი ჯარი ჰყოლოდა დამსადებელი; საკუთარი ლაშქარი-კი აზნაურთა ჯარის დაუსმარებელივ სამ-

ყოფი არ მოეწოდებოდა მეფეს (ქარ. ცხ. 357). თავისი დიადი ზოლი-ტიკური ნიჭი და შორს გამსჭვრეტელობა დავით აღმაშენებელმა სწორედ ამ მხელ და გაჭირვებულ მდგომარეობაში გამოიჩინა. თავისი თავის გასამლიერებლად მეფემ ეიფხაუთა 50,000 ჯარისკაცი დაიქირავა, გასწვრთნა და მუდმივ დამსადებელი ჰყავდა საბრძოლველად (ქარ. ცხ. 357-8). უეჭველია, ნაქირავეები ჯარი დავით აღმაშენებელმა იმიტომ კადმოიყვანა ეიფხაუთაგან, რომ მისი თანამეცხედრე ეიფხაუთა მთავრის ქალი ბრძანდებოდა და ნათესაობის გამო მეფეს იმედი ექნებოდა, ერთგულობას გამოიწვევინ და აზნაურებს მხარს არ დაუჭერნო. ქონებრივად ეიფხაუნი მეფისგან იყვნენ დამოკიდებულნი და მის წყალობის შემაცქრალნი იყვნენ; ამიტომ ისინი უოველთვის სულ იმის ცდაში იქნებოდნენ, ეგებ ბატონის უურადლება დავიმსახუროთო. აზნაურთა ჯარს-კი, თუნდაც ერთგულ აზნაურთა ჯარი უოფილიყო, ხელმწიფე მუდმივ ვერ ენდობოდა. როცა დავითმა ასეთი დახელოვნებული და ერთგული მსედრობა გაიჩინა, მას შეეძლო მოწინააღმდეგე აზნაურთა ძალა დაემარცხებინა. რაკი დავით აღმაშენებელმა აზნაურთა ორგულობის ოინები იცოდა, «ამისთვისცა არა ოდეს მოაცალა ამისად განზრახვად, ანუ განსვენებად, ანუ შეკრებად და ქმნად რასამე ესევითარისა» (ქარ. ცხ. 378); ვაიგებდა თუ არა მეფე, რომ მისი მოწინააღმდეგენი შეკრებისა და შეთქმულობის მოწყობას აზირებდნენ, მაშინვე ჯარით თავს დაესხმოდა და საქმეს ჩაუფუძავდა ხოლმე. ისტორიკოსი მოგვითხრობს: «არცა სამეფოთა შინა მისთა, არცა ლაშქართა შინა მისთა მყოფთა კაცთა, და დიდთა და მცირეთა საქმეთა ქმნილნი, კეთილი ვინა ბოროტი სიტყუა თქმული არა რა დაეფარვოდა უოვლადვე, არამედ რაოდენცა ვის ფარულად ექმნის, ანუ თუ ეთქვის უოველივე ცხად იყო წინამე მისსაო» (ქარ. ცხ. 374). რასაკვირველია, ამგვარ გულთმისინობის გამოჩენა მეფეს მხოლოდ ჯაშუშთა დანმარებით შეეძლო; როგორც ეტეობა, დავით აღმაშენებელს ჯაშუშები ჰყოლია და ამ მხრივ იგი სელჯუკთა შაჰების ჩვეულებას აჰყოლია (სი ასეთნამეში). ჯაშუშების დანმარებით მეფე სზობდა «ორგულობასა და

ზაკვასა და ლალატსაო» (ქარ. ცხ. 374), ამბობს მემატიანე: შეატეობინებდნენ თუ არა ისინი, დავითი უეცრად თავს დაესხმოდა ხოლმე შეთქმულთ და დააპატომრებდა. ისტორიკოსი მოკვითხრობს: «ორგულობისა და ლალატის განხრახვისათვის, მრავალნი განპატვიებულნიცა იყვნენ»— (ქარ. ცხ. 375). ოღონდაც მთელი თავისი ძალ-ღონე დავით აღმაშენებელმა ურს ახნაურებთან ბრძოლას შეაღია. მეფეს სახელმწიფოს წინაშე იმის ღვაწლი მიუძღვის, რომ ახნაურთა შეერთებულ წინააღმდეგობის დასამხობად მან ვარკვეულ, ტაქტიკურ ბრძოლას მიჰპართა და თავის წინანრებისავით ვხადებნეული არ მოქმედობდა. ვარკვეულმა მიხანმა მტკიცე მოქმედებაც შეჰქმნა: მეფე ყოველ ღონისძიებასა ხმარობდა, რომ დიდებულ და თავგასულ მოხელეებისათვის თანამდებობა ჩამოერთმია და მათ ადგილას დაბალ წოდების წევრი, ანუ, როგორც ახნაურები ეძახოდნენ, «ვინმე უკვაროსი» დაენიშნა; თანდათან უძალდესი მოხელეობა მეფის ერთგულ, «უკვარო»-ების ხელში გადადიოდა (ქარ. ცხ. 378). მართალია, მემატიანეს სიტყვებიდანა სჩანს, რომ დავით აღმაშენებლის მოწინააღმდეგე ახნაური მოხელეები მარტო ძალით არ ებრძოდნენ მეფეს და მას ქვეყნის კეთილდღეობის დამხობასაც აბრალებდნენ ხოლმე: საქართველო მეტისმეტი მოლაშქრეობითა და ომიანობით წელმოწვევტილია. ყოველთვის ვერ აიტანს ამოდენა ჯარისა და სისხლის ღურასა. ერთიც ვნახოთ, უბედურება დატრიალდეს და სახელმწიფო დაუძღურდესო, ვაიძახდნენ-ისინი. ისტორიკოსის სიტყვიდანა ჩანს, რომ დავით აღმაშენებლის სიკვდილის შემდეგაც-კი იყვნენ «ძაბრალეებელი მეფისანი, ჯერუთცა ესეოდენ მჭირხედ დამოლაშქრებისათვის და მხედრობათა მისთა განუსვენებელისა მიმოსვლისათვის და ვითარმედ არცა მშვილდი თავს იღებოთ მარადის ვარდაცმულობისა, არცა ძალი ორღანოსა მარადის განსხიპულობასა, რამეთუ ვამსა ხმარებისა მათისასა თვითოეული მათი უხმარ იპოვისო» (ქარ. ცხ. 376-7). რასაკვირველია, მეტისმეტი დამოლაშქრების, ანუ მილიტარიზმის მოწინააღმდეგეთა შორის ისეთი ჰირებიც ერივნენ, რომელნიც კულწრფელად ემდუროდნენ და-

ვით აღმაშენებელს, ქვეყანას ღუზავ შენის დაუსრულებელ ომიანობითაო, რომელთაც მარტოოდენ საქართველოს კეთილდღეობის უანგარო სურვილი აღაპარაკებდათ ასე. მაგრამ მემატეიანეს სიტყვებიდან ცხადდა ჩანს, რომ ამ საბუთით მეფის მოწინააღმდეგე ახსნურებსაც უსარგებელიათ. მეფის გაძლიერება რომ შეეფერებინათ და თავიანთი წოდებრივი უპირატესობა და უფლება შეენარჩუნებინათ, იმათ გოდება მოურთავთ, დამოლაშქრებისაგან ქვეყნის კეთილდღეობა იღუპებაო. ისტორიკოსმა იცის, რა მუცლისტკივილიცა ჰქონდათ იმ ახსნურებს და სახელოვან მეფის მოღვაწეობის გასამართლებლად შესაფერის ზასუსხს ამღვეს კიდევ (- idid.). დავით აღმაშენებლის დროს საქართველო გაძლიერებული და უსრუნველყოფილი იყო როგორც მეზობელთა შემოსევისაგან. ისე ახსნურთა განდგომილებათა და დალატისაგან.

როგორ მიმდინარეობდა საქმე დავით აღმაშენებლის სიკვდილის შემდეგ გიორგი III-ის მეფობამდე, არა ვიცით რა, იმიტომ რომ დიმიტრი და დავით მეფეებს საკუთარი მემატეიანენი არ ჰყოლიათ, ან თუ ჰყავდათ, მათ ნაწერებს ჩვენამდის არ მოუღწევია. თამარ მეფის ისტორიკოსი ვაკვრით ამბობს მხოლოდ, რომ დიმიტრი ზირველის შვილი დავით «დალატს და განდგომილებასა შინა მაშისა თვისისა» (ქარ. ცხ. 395, მარია დედ. ვარ. 336) ედო დანაძაულობა»-ო. მემატეიანეს სიტყვებიდან ჩანს, რომ იმ დალატში მსურველუ მონაწილეობა საქართველოს დიდებულ ახსნურებს მიუღიათ; იქნება მთელი ეს საქმე მათი განზრახული და განხორციელებული უოფილიუოს კიდევ. ისტორიკოსის სიტყვით, დავითის გულისათვის დაისაჯენენ «ამისა სამეფოს დიდებულნი რომელნიმე ექსორია ქმნით, რომელნიმე სიკვდილით და რომელნიმე განჯატიყებით» (ქარ. ცხ. 395-6, მარია დედ. ვარ. 336). რასაკვირველია, ამ მეფის მის განდგომის ამბის შესწავლას ჩვენი თემისათვის დიდი მნიშვნელობა ექმნებოდა, რომ საკმაო მასალები მოიპოვებოდეს, იმიტომ რომ შესაძლებელია გამოგვეჩვენოს, თუ როგორ გამოიყენეს მეფის შვილის განდგომა დიდებულმა ახსნურებმა თავიანთ პოლიტიკურ წადილის

განსახორციელებლად. ასეთივე ამბოხება გიორგი III-ის ღროსაც მოხდა, როცა მეფის მძისწული დემნა ბიძას ტახტიდან ჩამოგდებას უპირებდა. ეს ამბოხება მოაწვეს დემნას სიმამრმა ორბელმა, მისმა გვარმა «და უოველთა ტომთა და მიმდგომთა მათთა, სამცხელთა, ჰერთა, კასთა და სადა ვინ ნათესავი და ნატამალი მოსმენარ მათდა იუო» (ქარ. ცხ. 396, მარ. დედ. ვარ. 386). გიორგი III ერთხანს დიდ განსაცდელში ჩავარდა და დემნასათვის რომ ზოგიერთებს არ ეღალატნათ, იქნება გამარჯვება მძისწულს დაწინებდა. თუმცა, ამ აზრის შესახებ ცოტა მეტი ცნობები მოიპოვება, სომეხთა ისტორიკოსი სტეფანოსი ორბელიანიც საგულისხმეო მასალებს გვაძლევს ამის შესახებ, მანაც ამ ამბოხების განხილვასაც გვერდს აუხვევთ, რადგან საკმაო ცნობები არ მოგვეპოვება და განდგომის ამბავი ბურუსით არის მოცული. შეიძლება მხოლოდ საზოგადოდ აღვიაროთ, რომ გიორგი III-ის ღროს დიდებული ახნაურები ისე დაშინებული არ იყვნენ, როგორც დავით აღმაშენებლის ღროს და უფრო თამამად იქცეოდნენ სოლმე. მემატიანეს სიტყვებიდან სჩანს, რომ მეფე თავისდა უნებურად რამდენჯერმე იძულებული იყო ახნაურთა სურვილს დაჰმორჩილებოდა; მაგალითად, როცა გიორგი მჰად იყო სორანისა და ერაყის სულტანს, რომელმაც საქართველოს ერთი მხარე აიკლო, დიდი ლაშქრით უკან დაედევნა, რომ წარამარბ ტანტალი მოქმევინებინა, «წინამდგომ დამახწეველ ექმნეს დიდებულთაგანსი ვინმე... და არღარა მიუშვეს, მეტეველთა ესრეთ: ვინათგან გაქცეულა სულტანი უოფილითა სწათა მისთა, სურღარა აღსავებული მკადრებლობა ღვთისაგან ესრეთ ამალეებული», არამედ იყო მიზეზი იგი უმიზეზო, ვარნა ვინათგან მეფე ცნობითა ბრძენი და მომსმენი იყო დამორჩილდა (ქარ. ცხ. 391). თუმცა დიდებულთა სიტყვებიდან ისე გამოდის, თითქოს ისინი წამდაუწუმ სისხლის ღვრის წინააღმდეგნი უოფილიყვნენ და მეფისათვის სულტანის დადევნება იმიტომ დაეძალნათ. მაგრამ იგივე მემატიანე ერთ შემთხვევას გვიამბობს, რომელიც ცხადად ამტკიცებს, რომ დიდებულნი ზირადად ომიანობის დიდი მოტრფიალენი ბრძანდებოდნენ. მემატი-

ანე მოგვითხრობს სახელდობრ, რომ გიორგი მეფე იძულებული იყო ეველა მოსამხლვრე სახელმწიფოებთან ომი აეტეხნა, თუმცა მათ ამ დროს საქართველოსათვის არაფერი დაუშავებიათ, — ჩხუბი აუტეხეს იმიტომ, რომ დიდებულ აზნაურებს ლაშქრობის საღერღელი აუშალათ. ისტორიკოსი ამბობს: «უღონო იქმნეს ლაშქარნი და დიდებულნი ამის სამეფოსანი, მკადრებელთა მოახსენეს ესრედ სახედ: «არა არს ღონე დარჩომისა ჩვენისა თვინიერ ლაშქრობისა და რბევისა». ხოლო ისმინა მეფემან... და ერთსა დღესა შინა დაასკენეს ზაქმანი ლაშქრობისაო» (ქარ. ცხ. 393). მაშასადამე, დიდებულნი ლაშქრობის წინააღმდეგნი არ ეოფილან სასოკადოდ, მაგრამ ჩარჩს როგორც უნდათ, ისე ატრიალებდნენ ხოლმე და მეფესაც თავიანთ ნებაზე ათამაშებდნენ; ხოლო ასეთი მდგომარეობა, რასაკვირველია, მეფობის დაუმღურებას მოასწავებს.

თავი მეშვიდე

მრავალი საბუთები, მაშასადამე, ცხადად გვიჩვენებენ, რა გამწვავებული ბრძოლა არსებობდა მათვრობისა და აზნაურთა შორის უფლებების გამო და რამდენად შეზღუდული იყო ხოლმე მეფის მოქმედება აზნაურთა ძლიერებისა და წინააღმდეგობისაგან. მაგრამ თუ ამ ბრძოლის ვითარებას ჩავუკვირდით, უუტყველია შევამჩნევთ, რომ გამარჯვება საბოლოოდ ჯერ არც ერთ მხარეს არ დარჩენოდა; მართალია, დავით აღმაშენებლის დროს მთავრობამ აზნაურებს აჯობა და ურჩი მოხელეები თავიანთ ქერქში ჩააუნა, მაგრამ დავითის შემკვიდრეები თანდათან უკან იხევდნენ და აზნაურებს ეველაფერს უთმობდნენ ხოლმე. ესეც უნდა სთქვას კაცმა, რომ დიდებული აზნაურები ბრძოლის დროს თავიანთ წინანდელ უფლებათა შენარჩუნებასა ცდილობდნენ და რაიმე ახალი ზოლიტიკური პროგრამა და საკითხი, რამდენადაც ეს საბუთებიდან სჩანს, არ წამოუყენებიათ. ასე გამოურკვეველი იყო ეს ხანგრძლივი ბრძოლა თამარ მეფის დრომდე, თამარის მეფობაში-კი ბრძოლამ გარკვეული მიმართულებ-

ბა მიიღო და საქართველო ხელმწიფის უფლების შესლუღვამდე მიიყვანა. ჯერ როცა თამარის ტახტზე აყვანას აზირებდა, მაშინვე უმჯობესად გიორგი მეფე იძულებული იქნებოდა დიდებული აზნაურები თავის სურვილზე დაეუბნებინა: წინათ ქალი სამეფო ტახტზე არასდროს არ მჯდარა და ახალ წესის შემოღებისათვის, რასაკვირველია, მარტო გიორგი მეფის სურვილი არა კმაროდა. როცა თამარის მამა გარდაიცვალა, მაშინ-კი ცხადად გამოაშკარავდა, რა გამოურეკველ მდგომარეობაში იყო გვირგვინოსანი ქალწული. თუმცა მამამ თავის სიცოცხლის დროსვე აიყვანა იგი ტახტზე და ერთგულება თვითონაც შეჰფიცა და უველა მოქმედებსაც შეაფიცინა. მაგრამ გიორგი III სიკვდილის შემდეგ თამარმა მანინჯ უკან დაიხია და მართვა-გამგეობას თავი მიანება. მანამ არ შემოკრბა შვიდივე სამყოფთა დიდებულნი, რომელნიცა ღირს იყვნეს განსწავლად და

მიდას რუსუდანი არ მოახსენეს: «აწ ხელჱეოს ხელითა მეფობისა და კურთხევით. გვირგვინოსანი ყოფად აღვიდეს და დაჯდეს საყდართა მამათა თვისთასა»-ო (ქართ. ცხ. 402). თუმცა მემატიანე ცდილობს ეს უცნაური შემთხვევა გამოაკეთოს. მაგრამ მანინჯ ცხადია, გიორგის სიკვდილის შემდეგ რაღაც ამბავი მომხდარა, რომ ერთხელ ტახტზე ასული დედოფალი ხელმეორედ აუეხანიათ და ვაუმეფებიათ. სამწუხაროდ, ისტორიკოსი მხოლოდ ვაკვრით იხსენიებს ამ შემთხვევას და მკვლევარს არ შეუძლიან ამის გამოისახობით ამ მეტად საყურადღებო მოვლენას ჯეროვანად ჩაუკვირდეს. რაკი თამარი მამის დროსვე გამეფებული იყო, საქართველოში გიორგის სიკვდილის შემდეგ არავითარი ცვლილება არ უნდა მომხდარიყო: მემატიანე-კი ვაუწყებს: სამეფოს დიდებულნი შეიკრიბნენ, «რომელნიცა ღირს იყვნეს განსწავლად და გამორჩევად»-ო და იმათ გადასწევით თამარმა ხელმეორედ დაიდგას გვირგვინი და მამაწაწეულ ტახტზე აბრძანდესო. ურადღებო მივაქციოთ ამ ზატარა, მაგრამ საკულისხმო წინადადებას: თურმე საქართველოში ზოგი დიდებულნი ღირსნი ყოფილან, ან უფლება ჰქონიათ «განსწავლად და გამორჩევად». ამის-

თანა სიტყვებს შემატანე ზირველადა ხმარობს, ჩვენი დანარჩენი შემატანეები არსად არ იხსენიებენ ასეთ ზირებს. ეს დიდებული შიკრიბნენ და თამარის ხელმეორედ ტახტზე აუვანა გადასწვიტეს. მაგრამ თვით თამარის დავკირგვინების წესი უფრო საგულისხმიერო სურათს წარმოადგენს; ჩვენ აქ მთელ დავკირგვინების წესს არ შევეხებით და მხოლოდ ერთ წვრილმან. მაგრამ მაინც საურადღებო, შემთხვევასე ვაზირებთ სიტყვის ჩამოკლებას. შემატანე ამობს: «სრულ ევეს რა კურთხევაი, დალოცეს მამის კახანბერი კვირიკეს ძე ერისთავი რაჭისა და თავკერისა და სრულ ჰევეს მოხელეთა სვიანთა და დიდებულითა: ვარდნის ძეთა, საღირის ძეთა და ამონელის ძეთა მოღებად და დაღებად ხრმლისა»-ო (ქარ. ცხ. 403). ამ აღწერილობაში განსაკუთრებულ ყურადღების ღირსია ისტორიკოსის სიტყვა «სრულ ჰევეს»-ო: ეტყობა. ამ დიდებულითა ვარის შვილებს უფლებს ჰქონიათ (ან იქმნება მიუივისებიათ) «დალოცნათ» და «სრულ ევით». ესე იგი. ნება დაერთოთ. რომ ერთ-ერთ დიდებულს სამხედრო ძლიერებისა და ჯარის უფროსობის სიმბოლო სახელმწიფო ხრმალი თამარ მეფისათვის გადაეცათ; თითქოს დიდებულითა თამარს სიმბოლოად ჯაქრის წინამძღოლობას ულოცავდნენო. რასაკვირველია, შეიძლება ეს ძველის-ძველად შემოღებული წესი იყოს (მამის უფრო მეტი ყურადღების ღირსი იქმნებოდა ეს ჩვეულება). მაგრამ მაინც თამარის დროს დიდებულითა «სრულყოფასა» და «დალოცვას» განსაკუთრებული და გარკვეული მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა; ჩვენ არ უნდა დავვაიწუდვს, რომ თამარი ერთხელ უკვე დავკირგვინებული იყო და სწორედ ამავე დიდებულითა გადაწვეტილების გამო ხელმეორედ დაიდგა თავზე კვირგვინი; ყურადღების ღირსია აგრეთვე, რომ დავკირგვინების წესი ასე დაწვრილებით აუსრულებიათ და ისტორიკოსიც ასე ვრცლად მოკვითხრობს ამ ამბავს. ნუთუ ეს ვეღაფერი შემთხვევით მოხდა და რაიმე მიზეზი არ იყო? შეუძლებელია; თამარ მეფის ხელმეორედ დავკირგვინების დროს დიდებული ახნაურები უკვე გათამამებული იყვნენ. ბევრ ხანს არ გაუვლია, რომ დიდებულითა და კვარიახნი ახნაურები მთავრო-

ბას ზირღაზირ შეებრძოლენ კიდევ. როცა საეკლესიო კრება თამარის დამარცხებით გათავდა და კათალიკოსმა მიქელმა მეფეს აჯობა, «მაშინ იწვეეს», მოკვითხრობს მემატიანე, დაუდგრომელობისა საქმე დიდებულთა ვიეთმე ხელისუფალთა: ეგეს ფიცი ესრეთ, ვითარმედ, «აღარ ვეგებიტ ძველთა ხელისუფალთა და განმკებელთა საქმისათა ფარმანსა ქვეშე მყოფნი, ვინათგან მათგან დამერცილნი და უნატიოდ დასულნი ვართ, და გვარიანნი და თვითმსახურეულნი სახლნი უნატიოდ და უსასოდ განსულნი ვართ უგვართა და უნამთაგან» (ქარ. ცხ. 407).* ამ ძვირფასს ცნობიდანა სჩანს, რომ გვარიან და დამსახურებულ აზნაურთა სახლები, რომელთაც რაიმე მოხელეობა ჯერ კიდევ შერჩენილი ჰქონიათ, შეერთებულან და ერთი-ერთმანეთისათვის ზირი მიუციათ, მთავრობას წინააღმდეგობა გაუწიოთ, რაკი საქართველოს ბატონები სულ იმის ცდაში არიან, დიდებული აზნაურები უკან დააყენონ, «უგვარო» კაცები-კი დააწინაურონო. ეს «უგვარონი», ანუ დაბალ წოდების წევრნი მეფეებს ერთგულად ემსახურებოდნენ და მათ ბრძანებას დაუყოვნებლივ ასრულებდნენ სოღმე. მემატიანეს შემომოკვანილი სიტყვები გვიჩვენებენ, რომ თუცა დავით აღმაშენებლის შემკვიდრეები სახელოვან ხელმწიფეს ძლიერებით ვერ შეედრებოდნენ და სოკჯერ იძულებულნი იყვნენ კიდევ დიდებულისათვის დაეთმოთ. მაგრამ მაინც მათაც წინანდებურად ეოველი ღონისძიება უნაძრიათ, რომ უმაღლესი მოხელეობა გვარიან აზნაურებისათვის არ მიეცათ და დაბალ წოდების წევრებისათვის ეწეალობებინათ. ეტეობა, ჩვენ მეფეებს თავიანთი წადილი აუსრულებიათ კიდევ; ამას დიდებულ აზნაურთა სიტყვები ამტკიცებს: «აღარ ვეგებით ძველთა ხელის უფალთა და განმკებელთა საქმისათა ფარმანსა ქვეშე მყოფნიო», გაიმანჯრდნენ ისინი; ცნადია, მაშასადამე, რომ ძველ მოხელეთა შორის და-

* როგორც ამ აზნაურთა გაფიცვის, ისე იმ პოლიტიკურ მოძრაობის შესახებ, რომელზედაც მე-8 თავში გვექნება ლაპარაკი, ბ. შ. ჯანაშვილსაც აქვს დაწერილი თავის თხზულებაში „Царица Тамара“, მაგრამ ყველაფერი გადაურევია ავტორს (იხ. ჩემი ბიბლიოგრაფიული წერილი „Визант. Врем.“-ში 1904, №1 და 2).

ბალ წოდებიდან ბლომადა უოფილან, დიდებულ ახსაურთა კვარის შვილები კი იმათ ბრძანების აღმასრულებელნი და ხელქვეითნი გამხდარან. თამარის გამეფებამდე გულნატკენ დიდგვარიან მოხელეებს თავიანთი დამცირება უთმენიათ, მაგრამ როცა უგრძნობიათ, — ენლა-კი მარჯვე ღოს დაგვიდგაო. ვეფლანი ერთად გაფიცულან და მეფისათვის გამოუცხადებიათ: დაითხოვეთ ვეფლა ძველი «უგვარო» ხელისუფალნი და მხოლოდ ჩვენ წრიდან დანიშნეთ მათი მოადგილეები, თორემ ჩვენ იმათ ამიერიდან აღარ დავემორჩილებითო. რამდენადაც საბუთებიდან სჩანს ეს, ზირველი წოდებრივი გაფიცვა იყო საქართველოში ზოლიტიკურ უფლებათა, ან უზირატესობის მოხაზობლად. დიდგვარიანი ახსაურები დარწმუნებული უოფილან, რომ ერთობლივ გაფიცვით და სამსახურის მინებებით თამარ მეფეს აიძულებდნენ მათი მოთხოვნილება დაეკმაყოფილებინა. გაფიცულებმა ზირველად «ერთგული და კარგი მოქმე და ჭაბუკი», «გასრდილი ზეტროსიაჯან», «ამირ სნასალარი და მანდატურთ უხუცესი» უუბნარი ამოიღეს ნიძანში: იგი ფილენჯის ხენით იყო ავად (ქარ. ცხ. 107). ახსაურებმა ხელმწიფეს გამოუცხადეს, უუბნარი სამსახურიდან დაითხოვეთო. ისტორიკოსი ამბობს: «წვივს მეფეს თამარს მალედად უოფლის ნაქონებისა»-ო (ქარ. ცხ. 405). «გარნა უქმ იქმნა კანხრახვა მათი, ვინათგან თამარ ხანაერი იყო და მოწუალე, მოიხსენა ხიუკარული და სამსახური და სრდილობა მისი, თვისიერ ხელისუფლებისა და ღორისაგან კიდე არა რაი დაეკლო»-ო, დასძენს მემატიანე (ქარ. ცხ. 405). მაგრამ მეტი რაღა უნდა დაეკლო? მოხელეობა და სახელთადგილი ღორე რომ ჩამოართვა? მართალია, გაფიცულ ახსაურებმა მოახსენეს, უოველი ნაქონები წაართვიო, მაგრამ იმათი უმთავრესი უკლისწადილი ის იყო, უგვარო უუბნარი დიდებული მოხელე, ამირსნასალარი და მანდატურთ უხუცესი, აღარა უოფილიყო, თორემ დანარჩენს დიდებული ახსაურები ადვილად დაუთმობდნენ მთავრობას. ამგვარად, გაფიცულ ახსაურებმა თამარი აიძულეს მათი მოთხოვნა აესრულებინა. მე ვიმეორებ და ვამტკიცებ, რომ თამარ მეფე იძულებული იყო გაფიცულ-

თა გადაწვეტილება დაეკმაყოფილებინა; ეუბასარი სამსახურიდან იმიტომ-კი არ დაითხოვეს, რომ ფილენჯის სენით იყო აუად (იხ. ბ. დ. კაბრიჭაშვილის «საქართველო მეთორმეტე საუკუნეში». გვ. 103-4), არამედ მხოლოდ იმის გამოცხობით, რომ გაფიცულ ახნაურებმა ასე გადასწვეტიეს; ხოლო იმათ ის კი არ აწუხებდათ, ეუბასარი აუადმოყოფა და საქმეებს ვერ გააკეთებდა, არამედ მარტო ის ვარემოება. რომ ეუბასარი უკვარლთა ჯგუფს ეკუთვნოდა და რაკი «ერთგული». «კარგი მოქმე» და «ნატრონთაგანი იყო გაზრდილი». დიდგვარიან ახნაურებსე უმადლესი მოხელობა ჰქონდა ნაბოძები. მათ უფროსად ითვლებოდა, გაფიცულ ახნაურებს რომ ეუბასარის აუადმოყოფობა ჰქონოდათ სახეში. როცა მეფეს თავიანთი მოთხოვნალება გამოუცხადეს, მაშინ ზორდაზირ იტყვოდნენ. ეუბასარი სხეული კაცია და დაითხოვეთ და სასოკადო ლაზარაკს არ გააბამდნენ. უკვარო დიდებული მოხელეები სამსახურიდან დაითხოვე და მათ ადგილას დიდგვარიანები დანიშნეო. რომ ბრძოლა და გაფიცვა წოდებრივ და ზოლიტიკურ ნიადაცხე იყო დამუარებული და ახნაურებს დიანაც უნდოდათ წოდებრივი უნირბატუნობა მოეწყვესათ. ამას ცხადად მეორე უკვარო მოხელეს დამხობის ვარემოება და მიხეცი ამტკიცეს. შემატინე მოკეითხრობის: «კვალად აფრიდონ ახნაურობის ემობისაგან ღუთის მობამავის წეალობით ამადლებული და ვანდიდებული. ვიდრე მსახურთ-უჩუცქისობამდი და თმოკვისა და ხნუთა ცხეთა ზატრონობითა აღსევებული. მოიძალა და დამხო ნებითა და ვანსრახეთა ლაქართათა» (ქართ. ცხ. 408). აფრიდონი რომ მოხეცებული ან აუადმოყოფი არა ეყოფილა. მაგრამ ისიც «დაემხო ნებითა და ვანსრახეთა ლაქართათა», ე. ი. იმავე დიდგვარიან მოხელეების სურვილისამებრ. ამ შემთხვევაშიაც გაფიცულმა ახნაურებმა აჯობეს მეფეს. მერე ნიძანში აფრიდონი რაღად ამოიღეს? ისტორიკოსის სიტყვებიდან სხანს, რომ მარტო იმის გამო, რომ იგი ერთ ღროს «ახნაურის ვმა იყო, ერთი სიტყვით, ისეთ კაცად ითვლებოდა, რომელიც წოდებრივად გაფიცულ ახნაურებს ექვემდებარებოდნენ, მეფეს კი აფრიდონი აუმალებობა. მსახურ-

თუხუცსობის მოხელეობა უბოძებია და სხვა დიდგვარიან მოხელეებისათვის თავსე დაუსუამს.

ერთი სიტყვით, დიდგვარიანი ახსნაურები გაიფიცნენ და მეფეს გამოუცხადეს, არც წინანდელ წესს, არც წინანდელ უგვარო დიდებულ მოხელეებს ჩვენ აღარ დავემორჩილებითო. დაითხოვეთ ისინი უველანიო. თამარ მეფე იძულებული იყო გაფიცულ დიდგვარიან მოხელეების მოთხოვნაზე დაეხრებინა. ასე გაიმარჯვა დიდგვარიანმა ახსნაურებამ. საქართველოს ბატონს უფლება შეუსდურეს; მას თავის სურვილისამებრ მოხელეთა ამორჩევა და დანიშვნა არ შეეძლო. ამიერიდან უმაღლესი მოხელეობა უგებელად დიდებულ ახსნაურთა გვარის შვილებს უნდა რეგობდა. ამგვარად, საქართველოს მეფეებს ასი წლის მეღვარმა, მძიმე შრომა და მეცადინეობამ, რომ თვითმწერბელობა როგორმე გაემჯგვრებინათ, ფუჭად და ამოდ ჩაუბრათ, რასაკვირველია, ახსნაურთა გაფიცვამ და გამარჯვებამ მხოლოდ უმაღლეს წოდების უწინაღუცსობის დამკვიდრებას შეუწყო ხელი და წოდებათა თანასწორობასა და ზირად ღირსების მნიშვნელობას ნიადგი უპოცადა. ამის გამო თუქცა გაფიცულ ახსნაურთა გამარჯვების შემდეგ საქართველოს მეფის უფლება შესდურდი იყო, მაგრამ ჰოლიტიკურად მხოლოდ მადალ წოდებას მიანიჭა ამან უწინაღუცსობა. დაბალი წოდება კი ზირიქით, დაინაგრა კიდევ. ერთი სიტყვით, ეს ახსნაურ-მოხელეთა გაფიცვა უფრო წოდებრივ რეაქციის ნაყოფი იყო, ვიდრე სახელმწიფო წესწესბილების წარმატება.

თავი მერვე

საბედნიერთად, საქმე ახსნაურთა გაფიცვის შემდეგ არ შეხერხებულა. ცოტა ხანმა გაიარა და ესლა მეტურჭლეოთუხუცესი ეუთლეუ-არსლან, მემატიანეს სიტყვით, «მომღებ იქმნა წესსა რასამე სწარსთა გონება მადლობისასა და სილადით ქვევისასა, ითხონა დადგმად კარავი ველსა ისნი-

სასა, სანახებსა საგოდებელისას მუნ შიგან თავისუფლად მსხდომარენი, რათა მიეცემდეთ და მოვიღებდეთ, რომელთამე ვრისხვედეთ, რომელთამე ვსწუალობდეთ; ამას ესრეთ ვკადრებდეთ და ვაცნობებდეთ და მუნღა სრულ იქმნებოდის განკებული ჩვენი»-ო (ქართ. ცხ. 408). როცა თამარ მეფემ უთლუ-არსლანის და იმის მომხრეების განსწრაფვა შეიტყო, ისტორიკოსის სიტყვით. «ვითარცა შეენოდა მისსა ხელმწიფობასა და სიბრძნესა და მეცნიერებასა ევრე ეწეინა და გაიკვირვაო»-ო (idid. 165); მოიწვია საჩქაროდ თავისი ვერთუგლნი და საკუთარნი» და მთავრობის მდგომარეობის შესახებ თათბირს შეუდგა. ბჭონის შემდეგ თამარ მეფემ «იმია ღონე შემსგავსებული სიბრძნისა მისისა, რათამცა ხელთ იგლო მოქმედნი ამის ხაქმისანი... და შეიძერა უთლუ-არსლან მეჭურჭლეთ-უხუცესი» (idid. 408). როცა მოთავე დაიჭირეს და «ცნეს ესე ლაშქართა მის თანაქმწეია და თანაშეფიცულთა მისისა უკეთურებისათა, შეუარნეს და უკუ აღდეს თამარს სახიერსა და ბრძენსა და ევეს ახალი სიმტკიცე და ფიცო, რათა უთლუ-არსლან გააშვეინონ და არა მიუშვან ვნებად მისსა და განემხადნეს ისინისადა შემოდგომად და ხელ ევეს საქმესა შეუდარებელსა და ბრძოლად უბრძოლელსა»-ო (idid. 409). მოკვითხრობის შემტიახე.

ვიდრე ამ შესანიშნავ შემთხვევის მოთხრობას განვაგრძობდეთ, საჭიროა შემაჯიანეს სიტყვებს ჩავუვირდეთ და განვმარტოთ; თავდაპირველად, რასაკვირველია, უნდა თანაშეფიცულთა დასის მეთაურს მივაქციოთ უურადღება: იგი მეჭურჭლეთ-უხუცესი, ანუ ფინანსთა მინისტრი გახლდათ, უკვარს და დაბალ წოდების ჩამომავალი იყო, მაგრამ სიმდიდრეს იგი აუმაღლებია; შემტიახე უეჭველია სწორედ ამიტომ ამბობს უთლუ-არსლანს: «ევართა უახნოთა აღამადლებს სიმდიდრე»-ო (idid. 408); იქნება იგი დიდ-ვაჭარი იყო, მაინცდამაინც იგი ღლუტოკრატიის წარმომადგენლად უნდა ჩაითვალოს. ვინ იყვნენ ამ დასის თანაშეფიცულნი, რომელთა მეთაურადაც უთლუ-არსლანი ითვლებოდა? დიდგვარიანი ახნაურები გაფიცვისა და გამარჯვების შემდეგ უეჭველია ამ ზოლიტი-

კურ მოძრაობაში მონაწილეობას არ მიიღებენ; განა იმათ შეეძლოთ ვი-
ლაც «გუარითა უახსო» «სიმდიდრით ამაღლებული» მოხელე ეწინაძმ-
ღვრათ? მართალია, მემატრიანეს სიტუვიდან სჩანს, რომ ამ დროის წყუ-
რებად დიდებულნიც ბრძანებულან, მაგრამ დიდებულის სახელი მარტო
ახსნაურს სომ არ ერქვა, დიდებული — ხელისუფალიც იყო, დიდვაჭა-
რიც.* დაბალ წოდების კაცის მეთაურობა და თვით თანამეფიცულთა მოთ-
ხოვნილება და მოქმედება სომ უფრო მეტს საბუთს კვამლევეს ვიფიქ-
როთ, რომ დიდგვარიან ახსნაურებს ამ მოძრაობაში მონაწილეობა არ მი-
უღიათ, ზირიქით, უფრო საფიქრებელია, რომ ეს თანამეფიცულნი გან-
საკუთრებით მალევე წოდების მოწინააღმდეგეები უნდა ეოფილიყვნენ.

განსაკუთრებულ ყურადღების ღირსია, რასაკვირველია, ამ თანამეფი-
ცულთა შადილი და სახელმწიფოს მართვა-გამეციობის ცვლილების გეგ-
მა. ისინი თხოულთბდნენ, რომ კარავი უხალუოდ იხნის ველზე დადგ-
მულიყო: ისინი იმიტომ იყო ამორჩეული იმ დაწესებულების ადგილად,
სადაც, «თავისუფლად მჯდომარენი» სამეფოს საქმეები უნდა განეგოს,
რომ იქვე, ისინი ველზე, თამარ მეფის სახანლე დარბაზი იღვა, რო-
ვორც ერეობა, მათ სურდათ, რომ საგამგეო დაწესებულება ერთად, ერ-
თიერთის ვეერდით ეოფილიყო.

ერთი სიკრეით, სამეფო ზღაპრის ვეერდით, კარავში «თავისუფლად
მსჯდომარენი მივცემდეთ და მოვიღებდეთ, რომელთაზე ვრისხევედეთ, რო-
მელთაძე ვწეაღობდეთ»-ო, ამბობდნენ თანამეფიცულნი. ყურადღება მი-
აქციეთ, დახი თავისუფლებას თხოულთბდა: რასაკვირველია, მათ მეფე-
საგან დამოუკიდებლობა და თავისუფლება ექნებოდათ სახეში; თანამეფი-
ცულთ სურდათ, რომ ბჭობის დროს მეფე არ ბრძანებულყო და საქ-
მეში არ ჩარეყოდა.

რა უნდა გავკეთებინათ მერე იმ კარავში? «მივსცემდეთ და მოვიღებ-
დეთო», მოკალედ არის მოჭრილი მათი სიტყვა, ესე იგი, მივცემდეთ ბრძა-

* ეს ცხადიდა სჩანს ყველა საბუთებიდან; ამაზე ჩვენ ცალკე გამოკვლევაში გვექნება ლა-
პარაკი.

ნებასა და მოვიღებდეთ მოსსენებასაო, ხოლო ამისდა მიხედვით «რო-
მელთამე ვრისსავდეთ, რომელთამე ვწუალობდეთო»; საქმის ერთგულს და
ბეჯითს წყალობას გაუმრავლებდნენ, ხოლო დაუდევარ და დამნაშავე მო-
სელეებს დასჯიდნენ; შესამღებელია ამ შემთხვევაში თანაშევიცულთ
უმაღლესი მართლმსაჯულების ხელში ჩავლებაც სურდათ. დასს უნდო-
და ერთი სიტყვით ქვეყნის უმაღლესი გამკეობა და სამართალი მისი
«მართებანი და განსაკებელი» ეოფილიყო; ეველა ამ საქმეებს მაშინდელ
ღროში «სახელოთა და საბჭოთა სჯა»-ს ემანდნენ; ხოლო დავით აღ-
მაშენებლის მემატიანეს სიტყვიბიდან ჩვენ დავრწმუნდით, რომ «სახელო-
თა და საბჭოთა სჯა» მეფის ზირად 'მოვალეობასა და უფლებას შეად-
გენდა. ამიერთგან საქართველოს ბატონს ეს უფლება უნდა ჩამორთმე-
ოდა და ახალ საგამკეთ დაწესებულებას გადასცემოდა. თანაშევიცულ-
თა სურვილისამებრ ხელმწიფეს მხოლოდ ამ საგამკეთ დაწესებულების
გადწვეუტილების განხორციელების უფლებალა უნდა შერჩეოდა მხო-
ლოდ. ეს ცხადად სჩანს მათის სიტყვიბიდან: «ამას ესრეთ ვვადრებდეთ
და ვაძნობებდეთ თამარს მეფეს და დედოფალსა და მუნდა სრულ იქმ-
ნებოდის განკებული ჩვენიო». მაშასადამე, საბჭო, ანუ «კარავში მსხდო-
მარენი» საქმეებს განავებდნენ, მეფე კი მხოლოდ მათ ვადაწვეუტილე-
ბას ახრულებდა; ერთი სიტყვით, საქართველოს უმაღლესი მართვა-გამ-
კეობა «კარავში მსხდომარეთა» ხელში უნდა გადასულიყო, მეფე-კი აღ-
მასრულებელ ორგანოდ განდებოდა. ამკვარად თვითმწერობელობის აწ-
რდილიც უნდა გამქრალიყო და საქართველოში ზარლამენტის მსგავსი
დაწესებულება დაარსებულიყო.

მემატიანე ამბობს, თამარმა რომ ეს ამბავი შეიტყო, «ეწეინა და კა-
იკვირვაო». ანა რას არ ეწეინებოდა ასეთი უფლების შეკვეცა და შეს-
ლუდვა. მაგრამ წყენით, რასაკვირველია, ვერაფერს ვაწუობდა. ვერც მო-
თავის დაჭერამ ჩააქრო და ვაანელა ეს საგულისხმიერო ზოლიტიკური
მოძრაობა, ზირიქით, უფრო ვაამწუავა კიდევ. მეფის უფლების შესლუდ-
ვის მომხრეთა დასი, როგორც ჩანს, ძლიერი ეოფილა და საუცხოვოდ

შეთანხმებული. მემატიანეს ნაამბობი გვიჩვენებს, რომ ახალ წესწობი-
ლების მომხრეებს ერთიერთმანეთისთვის შეუფიცნიათ, ზევ წადილის
კანსახორციელებლად ერთად ვიმოქმედებთ და დავემარებითო. ამის გა-
მო ისტორიკოსი მათ «თანაშეუიცულებს» ეძახის; ეტეობა. ერთგულო-
ბისა და ერთხულობის ფიცის სიმტკიცის წიგნიც შეუდგენიათ; ეს იქი-
დანა სხანს, რომ მემატიანე ამბობს, უთლუ-არსდანიის დაჭერის შემდეგ
მათ ზევს ახალი სიმტკიცე და ფიცო», ეტეობა, წინადაც ჭქონიათ სიმ-
ტკიცის წიგნი, რაკი ახალს ადგენდნენ. თუ რამდენად თავკამოღებულე-
ბი იქნენ თანაშეუიცულნი ერთი-ერთმანეთის გულისხათვის. მამის ვამო-
აძვარავდა, რაცა მთავრობამ მოთავე დააჭერინა; ისინი ფიცსლავ შე-
თარსენ ერთად, თამარს ვადუდუნენ და ფიცი დასდეს, რომ ზეუთლუ-არ-
სდანი ვაძვებინოს და არა მთუქან ვნებად მისა». თავიანთ წადილის ახ-
რულეობის გულისხათვის ისინი უკიდურესს საძუალებასაც-კი არ შეუძინ-
დნენ. სამეფო ზღაბტს ვარშემოერთეს და ზეულევს საქმესა შეუკად-
რებულსა და ბრძოლად უბრძოლელსათო», ამბობს მემატიანე, როგორც
ეტეობა, სამეფო სისახლის ადგობას და თამარის დატყვევებას აწირებდ-
ნენ. უჭკველია, თანაშეუიცულნი ბევრნი უნდა ყოფილიყვნენ, რაკი ასე
ვაბედულად და რიხიანად იქცეოდნენ, ხოლო თვითმცრობელთისა და
მთავრობის მომხრენი იმდენად უძლურნი აღმოჩნდნენ, რომ თამარ შე-
უქმ ძალას ძალა ვერ დაუწირდათ და ვანსაცდელის თავიდან ახცი-
ლებლად იძულებული იყო, მოწინააღმდეგეებისათვის შეეძვლად და შე-
მარიკებლად მხნდილოსნები ვავე ხაუნა. აძვარაა, მთავრობას რომ ბევ-
რი მომხრეები ჭყოლოდა, მამის ისინი აღუაქმორტკმულ სისახლეს მი-
ეძულებოდნენ და ხელმწიფეს სამარტყვინო ტვეობიდან დაიხსნიდნენ,
მავრამ, ეტეობა, თამარმა დაიხანა, რომ ძალით ვერას ვახდებოდა და ისევე
მოლანარაკება ირჩია. ამჟღავნობს შემეებელმან მან წარავდინა ორნი
ზატოსანნი დიოფანნი, უბრძანა ფიცით მონღობა და ხვების არავისი
ბრძლობა» (ქარ. ცხ. 409). ვავ ხაუნელმა მოციქულემა დედოფლის მინ-
დობილობა საუცხოვოდ აასრულეს: თანაშეუიცულნი «მოვიდნენ წინა-

შე თამარისა და დავრდომით თავებანი სცეს და აღიღეს ფიცი ზატრონი-საგან და მისცეს ზირი ერთგულობისა და ნებისუფისა მისისა»-ო (idid. 409), მოგვითხრობს შემატინანე.

განხეთქილება ერთი სიტყვით მშვიდობიანად დაბოლოვებულია, იმიტომ რომ თამარ მეფემ ისევ მორიგება ირჩია. სამწუხაროდ, ისტორიკოსი არ ამბობს, რის ფიცი აღო უთლუ-არსდანის დასმა შეფისაგან; ურადღების ღირსია მხოლოდ, რომ თვითმწერობელობის მოწინააღმდეგეებმა ჯერ მეფეს ჩამოართვეს ფიცი, მერე თითონაც «მისცეს ზირი ერთგულობისა». ასე გათავდა ეს ჩვენის წარსულ სასოებადოებრივ ცხოვრების საგულისხმიერო და დიადი შემთხვევა.

რა შედეგი ჰქონდა ამ შესანიშნავ ზოლიტიკურ მოძრაობას, ნაყოფიერი იყო იგი. ვაიმარჯვა თვითმწერობელობის მოწინააღმდეგეთა დასმა და საქართველოს მეფე იძულებული იყო სავაჭრო და საბჭო საქმეები ახალ დაწესებულებისათვის დაეთმო თუ მეფემ აჯობა თავის მოწინააღმდეგეებს და სახელმწიფო წესწესობილება ხელუხლებელი დარჩა? სამწუხაროდ, ჯერჯერობით ქართული იურიდიული საბუთები ძალიან ცოტაა გამოქვეყნებული და ამის გამო მკვლევარს არ შეუძლიან სთქვას, დახდეს თუ არა თანამეუციულებმა და თამარ მეფემ შეთანხმების ხელშეკრულება. ეხლა-კი, რადგან საბუთები ჯეროვანად შესწავლილი არ არის, ჩვენ ამ საკითხის გადასაწყვეტად სხვა რაიმე საბუთებსა და მოსაზრებებს უნდა მივმართოთ. ურადღების ღირსია მაგალითად, რომ შემატინანე სწორედ ამ ზოლიტიკურ მოძრაობის თავგადასავალის მოთხრობის შემდეგ, როცა სიტყვას ახალ მოხელეთა დანიშვნაზე ჩამოაგდებს სოლმე, ერთ ფრიად საგულისხმიერო წინადადებასა სმართობის სოლმე; მაგალითად, ახალ ამირსწასალარის დანიშვნის შესახებ შემატინანე მოგვითხრობს: თანადგომითა და ერთნებობითა შვიდთავე სამეფოთა დიდებულთა გაახინა ამირსწასალარი სარგის მხარგრძელი (ქარ. ცხ. 410). ვინ დანიშნა ახალი სარდალი? თამარმა, მაგრამ საქართველოს დიდებულთა «ერთნებობით და თანადგომითა», მამასადამე, ნება და სურვილი, ანუ

განსრავება, მოხელეს მოადგილეს დასახელების უფლება დიდებულია ხელშია ესაა. მეფე-კი მხოლოდ ამ ერთიანობას ასრულებს: ერთი სიტყვით, ამირსხასალარის დანიშვნა დიდებულია განკებული საქმე იყო, სოლო თამარ მეფეს სრულ უვია დიდებულია განკებული. აქედანა სხანს, რომ თვითმწერობლობის შესლუდვის მომხრეთა დასის ვაფიცვას სრულებით ამოდ და უნაყოფოდ არ ჩაუვლია. ჩვენ არ უნდა დაგვაფიწვდეს, რომ ამნაირი წინადადება არც ერთ ქართველ ისტორიკოსს ამხე წინად არახდროს არ უხმარია.

დიდებულია თანადგომითა და განსრავებითა დანიშნეს აგრეთვე კაცი ხნის შემდეგ ახალი მწიგნობარი უხუცესი და ვასირი ანტონი სადირისძე; ისტორიკოსი ამბობს: ჟოჯელთა ადვილთა შვიდთავე სამეფოთა დიდებულია განსრავებითა ესე დასდევს ვაზირად. მოსცეს ჭკონდიდი, სამთავისი, ვისისხევი და მწიგნობართ უხუცესობა»-ო (ქარ. ცხ. 426). დიდებულნივე ხწევეტდნენ სოლმე თმისა და მშვიდობიანობის საქმეს; მემატინაჲ მოგვითხრობს. მავალითად, რომ ჟეთარ ესმა ლაშქრად წვევა მხარ-კრმელთაჲს ჰსთხდა ჟოჯელთა თქმული მათი და დასკვნეს ლაშქრობა»-ო (ქარ. ცხ. 478). ერთი სიტყვით, ისტორიული მსახლეები ამტკიცებენ, რომ თანამეფიწულთა ზოლიტიკურ მომრავობას სრულებით უნაყოფოდ არ ჩაუვლია.

ღიანაც, დიდი ჟურადლების ღირსია ეს ჩვენი წარსულ სახელმწიფო ცხოვრების მოვლენა; საჟურადლებო და საგულისხმიერთ იმიტომია, რომ ჟუთლუ-არსლანის დასი საქართველოს ბატონის თვითმწერობლობითი უფლების შესლუდვას იყო მოწადინებული და დიდკარიან ახსაურთა დასისხავით წოდებრივ განსაჟურებულ უზირატესობისა და უმადლესს მოხელეობის მოსვეჭით არ იყო ვატაცებული; მას ჰსურდა ხელმწიფის უფლება შეესლუდა და საქართველოში ახალი მმართველი დაწესებულია დაჟუმნებულიყო, ერთის სიტყვით, ამ ზოლიტიკურ მომრავობას წოდებრივი ხასიათი არა ჰქონდა და მარტო ოდენ წესწეობილების ცვლილების გულისთვის იყო ატენილი.

ჩვენ არ ვიცით რა წელს მოხდა ეს ისტორიული მომართბა. მკვლევარს მხოლოდ დაახლოვებით შეუძლიან გამოარკვეოს თარიღი; სახელდობრ იგი 1200 წლამდე (ან 1195 წლამდე. იხ. ჟორდანია, ქრონიკები I, 282) უნდა მომხდარიყო; ამ დროს არის დაწერილი თამარ მეფის ისტორიის ზირველი ნაწილი, სადაც სწორედ ეს ამბავია მოთხრობილი; მაშასადამე, იგი 1189 და 1200 (ან 1195) წლების შორის უნდა მომხდარიყო. როგორ მოქმედობდნენ ამ ზროვრესიულ დახის წარმომადგენელი შემდეგ საუკუნოების განმავლობაში. ჯერჯერობით ჩვენ ამას არ შეგუვნებით. ან კი რა უნდა ემოქმედნათ, როცა მონღოლთა შემოსევამ საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრება და წარმატება დიდის ხნით შეაფერხა და დააუძლურა. ხოლო ჩვენი ერი უკიდურესს განსაცდელში ჩააგდო...

პეტერბურგი. 30 მაისი, 1905 წ.

ბოლოთქმის გაბიერ

წელი 1898 — სტუდენტმა ივ. ჯავახიშვილმა ქ. კენიგსბერგში დაასრულა თავისი პირველი სამეცნიერო ნაშრომი „ანდრია მოციქულის და წმინდა ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში“, რომელიც მოგვიანებით მისი ცნობილი წიგნის — „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა“ — ნაწილად იქცა.

1902 წელი ახალგაზრდა მეცნიერი ნ. მართან ერთად სამეცნიერო მიგილინებით სინას მთაზე მიემგზავრება. ექსპედიციის შედეგების გამოქვეყნება მხოლოდ ჯავახიშვილის სიკვდილის შემდეგ, 1947 წ. მოხერხდა („სინას მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა“).

1904 წელი ივანე ჯავახიშვილი გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ აქვეყნებს სტატიათა ციკლს „მამულიშვილობა და მეცნიერება“, რომელიც ამავე წელს ცალკე ბროშურად დაისტამბა.

1905 ფრიად ნაყოფიერი წელიწადი ახალგაზრდა მეცნიერის შემოქმედებაში. ასე განსაჯეთ, ამ წელს გამოქვეყნდა მისი მნიშვნელოვანი ნაშრომი „Государственный строй древней Грузии и древней Армении“. სწორედ ამ წელს იბეჭდება „საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია“. ამ წელზე მოდის „ქართველი ერის ისტორიის“ I წიგნის დასრულება (ავტორისაგან დამოუკიდებელ მიზეზთა გამო წიგნის გამოცემა სამი წლით დაგვიანდა).

წელი 1907 31 წლის ივანე ჯავახიშვილი იცავს სამაგისტრო დისერტაციას თემაზე: „ძველი საქართველოსა და ძველი სომხეთის სახელმწიფოებრივი წყობილება“.

ალბათ არ შეეცდებით, თუ ვიტყვით, რომ ივ. ჯავახიშვილის შემოქმედების ზემომონიშნული პერიოდი სამეცნიერო მოღვაწეობის მერმინდელი ეპოქის ჩრდილშია მოქცეული და ერთგვარად ისტორიკოსთა ფართო წრის ყურადღების მიღმა რჩება. ეს გარემოება პ.წი ივანეს შემოქმედების მეორე პერიოდის ტოტალური მასშტაბების გარდა ალბათ იმითაც აიხსნება, რომ მეცნიერის ადრინდელი წიგნები მოგვიანებით ფუნდამენტურ ნაშრომთა ორგანულ ნაწილად იქცა და დაკარგა ის დამოუკიდებელი სახე, რომელიც თავდაპირველად ჰქონდა.

გარდა ამისა მოიკოტლებს ადრინდელ ნაშრომთა პოპულარიზაციის საქმეც, ასე მაგალითად, ივ. ჯავახიშვილის შემოქმედების პირველი პერიოდის ნაშრომები ცალკე სახით შემდგომ ფაქტიურად აღარ გამოქვეყნებულა. მართალია, მათ ცალკე ნაშრომთა

სასე თავად ავტორმა დაუკარგა, მაგრამ ეს სრულაც არ გვაძლევს საფუძველს, მივიჩნიოთ ივ. ჯავახიშვილის შემოქმედების ადრეული პერიოდი. მიუხედავად იმისა, რომ ადრეულ ნაშრომებში შემდგომ ზოგი რამ შეიცვალა და დაიხვეწა, მთავარი მაინც ის არის, რომ ეს ხანა კარგეული ეტაპია ახალგაზრდა მეცნიერისა და საერთოდ, ქართული ისტორიოგრაფიის ზრდა-განვითარების პროცესში. ეს პერიოდი უნდა განვიხილოთ, როგორც ბაზისი, რომელზედაც ბ-ნი ივანეს ფუნდამენტურ ნაშრომთა მთელი შენობა წამოიშობა (სწორედ ამ დროს ეყრება საფუძველი მის წიგნებს — „ქართული ერის ისტორია“, „ქართული სამართლის ისტორია“, „საქართველოს ეკონომიური ისტორია“, „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა“...).

ივ. ჯავახიშვილის ადრინდელი ნაშრომის — „საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია“ — სელახალი, დამოუკიდებელი სახით გამოცემაც აღნიშნული გარემოებით არის ნაკარნახევი. ეს ნაშრომი 1905 წ. გამოიცა ცალკე წიგნად. ავტორი მას განიხილავდა, როგორც გაგრძელებას ამავე წელს გამოქვეყნებული ნაშრომისა — „ძველი საქართველოსა და ძველი სომხეთის სახელმწიფოებრივი წყობილება“ (ეს ნაშრომი ივ. ჯავახიშვილს ქართლში მეფობის გაუქმებამდე — VI ს.-მდე მოჰყავს, ხოლო მეფის უფლების ისტორიაზე მსჯელობას IX ს. დასასრულიდან — ქართველთა მეფის ტიტულის შემოღებიდან იწყებს). შემდგომში ნაშრომი „საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია“ შეესებულ-გადამუშავებული სახით შევიდა „ქართული სამართლის ისტორიაში“.*

„საქართველოს მეფე და მისი უფლების ისტორია“ 1905 წ. შემდგომ ცალკე წიგნად პირველად ქვეყნდება.

ბუბა კულავა

თბილისის ივ. ჯავახიშვილის სახელობის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ისტორიის ფაკულტეტის სტუდენტი

*გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ 1905 წლისათვის ეფ. თაყაიშვილის მიერ ვერ კიდევ არ იყო აღმოჩენილი „ხელმწიფის კარის გარიგება“ და ამდენად, ნაშრომში ბევრი რამ ვერ აისახა. ქართული სამართლის ეს ძველი ივ. ჯავახიშვილმა განიხილა „ქართული სამართლის ისტორიაში“.

IVANE JAVAKHISHWILI

Georgian King and history of his right
(On Georgian)
1993

რედაქტორ-გამომცემელი გუბა კუდავა

ფასი სახელშეკრულებო

ნიგნი აინყო და დაკაბადონდა გამომცემლობა „დრონის“
კომპიუტერულ ცენტრში

დაიბეჭდა ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა „სამშობლოს“ სტამბაში
შეკვეთა № 1037. ტირაჟი 10 000.

128

